

**«Дінтану» пәнінің
қысқаша дәріс тезистері**

ҚЫСҚАША ДӘРІС ТЕЗИСТЕРІ

№1 тақырып. Кіріспе. Дінтанудың пәні және құрылымы.

1. Дінтанудың пәні.

2. Негізгі ұғымдары және категориялары.

Дінтану пән есебінде немесе жеке ғылым жүйесі болып XIX ғасырдың екінші жартысында дүниеге келді. Дегенмен, дінтанудың қайнар көздері сонау ортағасырлық христиан философтарының, мұсылман теологиясының құдайтанушылық ізденістерінен бастау алады. Бастапқы құдайтанушылықты дінтанудың алғашқы формасы деп айтамыз. Теология құдайтану жолында тек догма ғана емес, философиялық тұрғыда дәлелдеуге, Құдайды абсолютті идея, әлемдік ерік, әлдебір түр-түссіз парасатты негіз түрінде көрсетуге тырысатын қағидаларды пайдаланады. Қазір де теологтар философиялық ілімдермен және жаратылыстану деректерімен Құдайды тану идеяларын жаңартуда. Сондықтан Құдайтану формасының дінтану формасына өтуі рационалдық философиямен тығыз байланысты. Дінтанудың негізгі пәні дін болғандықтан, діни көзқарас тікелей философиялық көзқараспен тығыз байланысты болғандықтан, дінді «діни философиялық» пәнге де айналдырып қарастырады. Соның салдарынан «діни философия» мен «философиялық дін» дінтанудың ең негізгі теологиялық тұрғысы болып есептеледі. Дінтанулық көзқарас бойынша, қандай да бір дін болмасын тарихтан тыс құбылыс ретінде емес, керісінше оны тарихи, қоғамдық ақылмен түсіндіруге болатын құбылыс ретінде қарастырады. Екінші жағынан, дінтану XIX ғасырдың екінші жартысында ғалымдардың жетістіктерін кеңінен пайдалана отырып, әсіресе қандай да бір ғылыми жаңалықтың дүниетанымдық әдістемесіне сүйене отырып дамыды. Осының арқасында «дінтану» ғылымның бір саласы ретінде калыптасты. Ондай бастаудың шыңында тұрған адамдар Э.Тайлор (1832-1917), Дж.Фрезер (1854-1941) болды. Э.Тайлор болса өзінің «Алғашқы мәдениет» атты фундаментальды монографиясында және Дж.Фрезердің көп томдық «Алтын бұта» атты еңбектерінде дінді ғылыми, теориялық және эмпирикалық тұрғыдан зерттей бастады. Бұлардың еңбектері ескі сенімдер мен мифтерді, алғашқы ойлау жүйесін зерттеуге ғылыми әдістемесін қолдануы еді. Бұндай бетбұрыстағы ғылыми еңбектерді М.Мюллердің 1856 жылы шыққан «Салыстырмалы мифология» атты еңбегінен де көреміз. Қазіргі дінтанудың ішіне бірнеше жекелеген бөлімдер кіреді: тарихи дінтану, дін философиясы, дін социологиясы, дін психологиясы және т.б.

Сонымен, дінтану - қазіргі кезде адамзаттың кешендік білімінің бір саласы.

Дінге деген анықтамаға келетін болсақ, ол күрделі іс және осы кезге дейін беделді де, бір ауыздан беретін анықтама жоқ деуге болады. Әрбір діни және ғылыми өкілдер өздерінің білімдік саласына субъективті баға беріп дінді анықтайды.

Осылайша әр түрлі көзқарастарды жинақтап, екі топқа бөліп қарастыруға болады: дін адам санасының жемісі ме, жоқ, санадан тыс, адам ақылынан биік нәрсе ме? Философиялық тілмен айтқанда, дінге иррационалды (санаға сыйымсыз, логиканың заңына бағынбайтын) және рационалды (зерделі, санаға сыйымды) тұрғыдан анықтама беруге болады. Соңғы жылдары дінге деген әралуан көзқарастардың ішінен төрт бағыттағы топтар айқындала бастады: теологиялық, философиялық, ғылыми және мәдениеттің салалары.

Өзін тексеру сұрақтар:

Дінтану – кешенді пән аралық зерттеу саласы ретінде қалай сипатталады?

Теориялық дінтану нені зерттейді?

Дін туралы ғылымның қалай пайда болған?

Діннің ерекшеліктері және оның тарихы жайлы не білеміз?

Теология мен дінтанудың ара қатынасы қандай?

Зерттеудің әдістері қандай?

Дін зерттеу пәні ретінде.

Дін терминінің мазмұны неде?

Діннің түрлері қалай бөлінеді?

Дінді жіктеу мәселесі қандай?
Негізгі әдебиеттер: 4,10,13,
Қосымша әдебиеттер: 1, 2, 8.

№2 тақырып. Дін ұғымы. Діннің мәндік сипаттамасы.

1. «Дін» ұғымының мәні және мазмұны.

2. Діннің құрылымы.

Теологиялық анықтама. Теология (грек theos - құдай және log - ілім, сөз, ақыл,) Құдай туралы дін ілімі, белгілі діннің ілімдерін жүйелеу деген түсінік береді. Қандай бір теологиялық көзқарастың түрлері болмасын олардың бастарын біріктіретін бір тәсіл, иррационалдық көзқарас арқылы жүріп жатады.

Теологиялық анықтама бойынша, Құдай - реалды күш және адам өзінің өмір сүру процесінде онымен қатынас жасайды. Дін дегеніміз - Құдай мен адамның кездесуі деп түсіндіреді. Себебі дін дегеніміз (лат.сө: religiaze) - «байланыстыру» сөзі арқылы анықталады дейді. Олардың айтуы бойынша, «дін» деген ұғым - Құдайдан келетін түсінік. Дін арқылы адам Құдаймен байналыс жасайды. Теологиялық көзқарас бойынша діннің не екенін былайша анықтайды: теология Құдай туралы білім болғанымен, теология Құдайдың болмысын зерттемейді, ол Құдайдың «өсиетін» зерттейді. Ол өсиетті күмәнсіз сенуге, қабылдауға шақырады. Сондықтан, теология дегеніміз Құдай туралы ілім емес, ол - Құдайдың айтып кеткен өсиеттері туралы білім. Басқаша, теология. «Құдайдың сөзі емес», ол «Құдайдың сөзі туралы сөз» болғандықтан, теология адамның ақылын, ой-парасатын Құдайдың өсиеттерін түсіндіру үшін қолдану керек екенін көрсетеді. Осыдан, теологияның өзі догма емес, дамитын ғылым есебінде қарастырылады. Теология арқылы адамның ақыл жолдары, логикалық көзқарастары сол бір биік сенімге, күдіреті күшті сенімдерге қарай бой ұрғандықтан, ол адамның сенімін, ой-өрісін жоғары дәрежеге көтерді. Басқаша айтқанда, «Сенетін сенімді, сенім арқылы сендіру» - деп түсіндіреді.

Дінді философиялық тұрғыдан анықтау. Философиялық анықтау методологиясы субстанциалық және универсализмдік жолдармен қарастырылады. Қандай бір құбылыс немесе процесс болмасын абстрактылы-логикалық сызбадан шығады.

Антикалық философияда дінге берген анықтамада, дінді бір «абсолютке» элементің рухына немесе бір жоғары идеяға теңеп анықтады. Мұндай «абсолют» немесе «жоғарғы идеялар» элементің негізі ретінде қарастырылады, олар күдіретті күш емес, оларға бас ию, құрбан шалу қажет емес. Мысалы: Аристотельдің Құдайлық түсінігі, «ең жоғарғы болмыс», денесіз элементің «қозғаушы күш», «мәңгілік себеп» және дүниенің даму үрдісінің мақсаты.

Философтардың идеалистік топтары (олар да «бір салаларға бөлініп кетеді»), дінді адамның сапалық түсінігі ретінде, туғаннан берілетін сезім ретінде, оның керектілігін және мәңгілігін дәлелдейді. Осы идеалистік философтардың көрнекті философы И.Кантқа (1724-1804) тоқталып өтейік. Ол Құдайдың барлығын дәлелдейтін теологиялық көзқарастарды сынай отырып, Құдайдың болмысын моральдық принциптерге теңейді.

Құдай туралы Кант былай дейді: ... Құдай құбылыс ретінде белгі бермегендіктен, оның бар екенін дәлелдеу де, теріске шығару да мүмкін емес. Құдай туралы мәселе - діннің ісі. Біз Құдайдың барлығын дәлелдей алмаймыз, бірақ моральдық принциптер, өнегелілік сезімдер, Құдайдың барлығын дәлелдеуге даяр тұрады. Гегель (1770-1831): Құдайді абсолюттік идеямен, абсолюттік рухпен теңеп: «барлық нәрсе соларді-шығып, соларға қайта оралады», - деді. Діни көзқарас төменгі сана, ал философия болса, биік сана деп түсіндіреді.

Материалистік философияда дін жеке адамның және қоғамның өмірінің күрделі рухани құбылысы есебінде қарастырылады. Оларды топтап көрсетсек, мынадай негізгі аспектілерін көреміз:

- дін дегеніміз - жеке адамның, ұжымның, қоғамның рухани өмірінің аймағы;
- дін дегеніміз - әлемді рухани-тәжірибелік тұрғыда меңгеру;

- дін - рухани өндіріс аймағы;
- дін - қоғам санасының бір формасы, идеялық жемісі мен формасы.

Ғылыми көзқарас бойынша, дін философияның бөлігі ретінде қарастыруға болатындығын және философия, әмбебаптық, дүниетанымдық мәселермен айналысуында. Дінді **мәдениеттің** бөлігі ретінде қарастырамыз. Дін мәдениетке ұксап, адам мәселесін, адамды тәрбиелеу мәселесін өзінің негізгі мәселесі деп есептейді.

Өзін тексеру сұрақтар:

Дін философиясы дегеніміз не?

Дінге философиялық тұрғыдан қарау ерекшеліктері қандай?

Дін философиясы, діни философиясы және теологияның ара қатынастары қандай?

Дін және «миф философиясы» дегеніміз не?

Дін психологиясын қалай сипаттаймыз?

Дінтану тармағы ретінде дін психологиясы қалай қалыптасты?

Діннің психологиялық негізі неде?

Дінтанудың психологиялық проблемаларын қалай түсінесіз?

Діннің психологиялық құбылыстары қандай?

Негізгі әдебиеттер: 4, 10, 13,

Қосымша әдебиеттер: 1, 2, 8.

№3 тақырып. Діннің ежелгі түрлерінің пайда болуы.

1.Фетишизм. Тотемизм.

2. Анимизм.Магия.

Осы күнге дейін діннің шығуы мен дамуы туралы көптеген ілімдік және ғылымдық көп көзқарастар бар. Олардың барлығын діни-теологиялық және ғылыми-дінтанулық деп екіге бөліп қарастырамыз. Діни ілімдік көзқарас, діннің шығуын діни шығармалармен дәлелдейді. Мысалы, Христиан дінінде, діннің адам санасында пайда болуы Құдайдың болмысынан шыққандығы. Ол туралы Қадірлі кітаптарда жазылған (Инжілде).

Қазіргі кезге дейін өмір сүріп келе жатқан «Промонотеизм» деген теологиялық теория бойынша діннің шығуы туралы былай дейді: көне діндердің шығуы алдында алғашқы дәуірдегі адамдарда бір Құдайлық немесе бір Жаратушы Құдайға сенген. Кейіннен бұндай сенімге жалған көзқарастар қосылып көп діндік (политеизм) тарады. Дегенмен «жалғыз-Құдайлық» ұғымы олардың арасынан аман өтіп біздің дәуірімізге жетті. Бұл бір Құдайлыққа сену (монотеизм). Мәселен, монотеистік дін -Христиан діні. Ол ең бір «ақиқат» дін деп есептейді.

Келесі бір - ғылыми дінтанушылық көзқарас бойынша «дінсіз дәуір» деген теория бар. Мұндай көзқарастың мазмұны бойынша, адамзатта көптеген дінсіз уақыттың болғандығын дәлелдейді. Ғылыми деректерге сүйене отырып, адамзаттың неандерталецке дейін 2 млн. жыл өмір сүргендігін, оның ішінде неандерталецтердің 100-40 мыңыншы жылда ғана пайда болуы. Дін болса тек неандерталдық (орта тас дәуірінде) кезінде пайда болуы туралы дәлелденді.

Сол кездегі ең бір қарапайым және жабайы діни сенімдер фетишизм, тотемизм, магия және анимизм деп аталады.

Фетишизм - (португ.сөзі -сиқырлы зат) әр түрлі заттарды, кейде өсімдіктерді киелі ету. әр алуан заттардан бірнеше немесе бір затты бөліп алып, оған киелі, күдіретті мән беріп, сол зат арқылы өзіне қолайлы, керек оқиғаға әсерін тигізеді деп ойлау. Ондай фетиштік заттарды тек табиғаттан емес, қолдан да жасап алуға болады. Фетиштің заттары - табиғи: тас, ағаштың бөлігі, аңның тісі, ...келе-келе қолдан жасалған заттар: талисман, крест, икон, жарты ай т.е.с. Осындай заттардың арқасында әр түрлі аурудан сақтану, көз тиюден сақтау, жаулардан сақтау, аң аулауда сол заттардың жәрдем беруі және т.с.с

Тотемизм - өсімдіктер және жануарлардың адамға қанды туыстық қатынасы бар деп түсіну. Ертедегі рулық қоғамда аң аулау мен үй жануарлардың адам өміріне, оның өмірі тікелей сол жануарларға байланысты болғандықтан (жануарларды тамақ, киім, көлік ретінде пайдаланды), малдардың алдында ризашылығын білдіріп, жануарлардың бірнеше

түрлерін киелі етіп қарастырды. Қазіргі кезде әрбір діннен тотемнің ізін табуға болады. Міне, осы күнге дейін Африка континентін тотемдік жер деуге болады. Үнді мемлекетінде тотемдік көрініс - сиыр. Сиырды құрметтеп, киелі деп есептеп, оның етін жемейді.

Магия (грек. тіл. си-қыршылық, тәуіпшілік) - бір объектіге иррационалды түрмен әсер ету, немесе әр түрлі сөздермен сол бір кезекті оқиғаны өзінің көзқарасына сәйкес етіп өзгерту.

Магияның қолдану әдісі бойынша: тікелей объектімен жанасу; инициалды объектімен жанасуға мүмкіншілік жоқ; парциалды - бір зат арқылы әсерін тигізу, шаш алу, тырнағын алу...; имитативтік- объектіге ұқсас объектімен әсер тигізу.

Магияның мақсаты бойынша: олардың ішінде ең үлкен тараған түрі өндірістік магия. Магияның басқа түрлері: соғыс магиясы, денсаулық сақтау магиясы, сүйіспеншілік магиясы, т.е.с Магияның өзара бөлінуіне байланысты, магияның өзін кәсіп ретінде пайдаланатын адамдар шығады, олардың атын әр түрлі атайды: шамандар, тәуіптер, көзбояушылар, сиқыршылар.

Анимизм (лат.-тіл.жан) - деген жан бар дегенге сену. Анимизмнің алғашқы түрі аниматизм деп аталады. Аниматизмдік түсінік жан мен тән (дене) бірге өмір сүреді. Тән өлсе немесе қираса, жан да өледі. Ал анимизмде «жан» тәннен дербес өмір сүре алады. Мұндай түсініктің ертедегі адамдардың көптеген құбылыстарды білмеуі, түсінбеуінің нәтижесі.

Өзін тексеру сұтақтар:

Наным дегеніміз не?

Алғашқы нанымдар және пайда болу мәселесін қарастырыңыз?.

Алғашқы нанымдарды жүйелеу мәселесін сипаттаңыз?.

Алғашқы ойлаудың ерекшеліктері қандай?.

Көне дәуірдің мифологиясы мен ритуалын қарастырыңыз?.

Сакралдық және профандық дегеніміз не?.

Тотемизм теорияларын сипаттаңыз.

Фетишизм теорияларын талдаңыз.

Анимализм дегеніміз не?.

Магия дегеніміз не?және дін.

Магияның типтері мен түрлерін талдаңыз.

Негізгі әдебиеттер: 4,10,13,

Қосымша әдебиеттер: 1, 2, 8.

№4 тақырып. Діннің ежелгі түрлерінің пайда болуы.

1. Дінге алғашқы қауымның әсерінің ерекше белгілері.

2. Діннің шығу мәселесі.

Политеистік культтер мен мемлекеттік діндер.

Мемлекеттің пайда болуына байланысты жердегі бір патшалық түсінік аспандағы бір Құдайдың шығуына алып келеді.

Көне дәуірде алғашқы мемлекет құрастырған халық **Египет** деп са-налады. Египет мемлекетшің билеушілерді, перғауындарды құдай деп санады. Ал, Ра құдайын құдайлардың құдайы деп немесе перғауындар (фараондар) оның ұлы деп санады. Көп құдайлықтың басын қоспақ болған Перғауым Аменхотеп (б.з.б. 1419-1400жж.), діни реформа жүргізді. Ол көп құдайлық түсінікті жойып бір құдайға сену керек деді. Ол құдайдың атын Атон деп қойды.

Б.д.д. IV мың жылдарында қос өзен бойында **Шумер, Аккат, Вавилон, Ассирия, Иран** сияқты түрлі мемлекеттер пайда болды. Олардың сол кездегі мәдениеттері Египет мәдениетімен қатар болды.

Қос өзеннің ең көне дәуір **Шумер-Аккат** мемлекеті орасан зор өркениетке жетті. Адамзат тарихында алғашқы «Алтын ғасыр» поэмасын берді. Дүние жүзінде бірінші рет кітапханалық каталогтар жасауды игерді, медицинада, дәрі-дәрмек жасауда және т.б.

табыстарға жетті. Шумерлердің діни наным-сенімдері де жан-жақты дамыған болды. Өз құдайларын «дінгір-тәңір» деп атады. Шумерлер әлемді жаратушы - «Ан-ки» құдайы, аспан құдайы - Ан, жер құдайы - Ки деп санады және тағы сондай 50-ден астам көп құдайлық - политеизмдік дін болды. Шумерлердің политеистік діни көзқарастары, әсіресе топан су мифі, бірінші адамды құдай балшықтан жарату және оның қабырғасынан әйелді жасау аңыздары, кейіннен Вавилондар мен Ассириялықтарға, олар арқылы гректермен еврейлерге жетті. Мұндай аңыздар Иуда және Христиан дініне бастау болды десек те артық болмайды.

Вавилон мәдениеті болса, тікелей Шумер-Аккад мәдениетінің мұрагерлері десек те болады. Б.з.д. II мыңжылдықтың ортасында, әсіресе, Хаммурапин (б.з.д. 1792-1750 жж.) патшасының тұсында вавилондықтардың өркениеттері ең биік шыңына жетеді. Вавилондықтар да көп құдайларға табынды, олардың ішінде ең бастылары: Шамаш - Күн құдайы, Син - Ай құдайы, Адад - жауын-шашын құдайы, Нергал - Өлім құдайы, Ирра - соғыс құдайы. Осы құдайлар адамдарға ұқсап өмір сүреді: ұрпақ жалғастыру, байлық пен мансаптан бас тарту, өз мүддесін орындау және т.б.с. Адам тағдыры осы құдайлар қолында, ал олардың еркін тек абыздар ғана болжай біледі. Ең басты құдай – Ан, ең жоғары құдай – Мардук,

Ертегі Иран діні. Ертедегі Иран діні зороастризм (Парсизм) діні болды. Бұл дін б.д.д.УП ғ. ертедегі Иран мемлекетінде шықты. Зороастризм Египет және Вавилон діндеріне қарағанда «пайғамбарлығы» жетілген немесе бір жүйеге келтірілген дін деп айтуға болады. **Зороастризм** дінінің негізін қалаушы Заратуштра аңыздық пайғамбар. Аңыз бойынша, Заратуштра (гректе «Зороастр» деген сөз), ежелгі Иран сөзінен шыққан «түйелі адам», түйе жетектеген адам деген мағына береді. Зороастризмнің діни және мәдени жәдігері «Авеста» кітабы болды. Зороастризм бойынша, әлемде бір-біріне қарама-қарсы екі негіздің - жақсылық пен ізгіліктің құдайы, нұрдың, өмірдің ақиқаттың, рәміз Ахура-Мазда мен зұлымдықтың белгісі, қараңғылық пен өлім таңбасы Анхра-Маньюдің арасында толастамайтын күрес жүріп жатады. Өз қарсыласына қарсы күресте Ахура-Мазда адамды жаратады. Демек, әлемде екі құдай бар, оның біреуі - мейірімді құдай Агура - Мазда да, екіншісі - мейірімсіз құдай Ан-гра-Майнью. Киелі «Авеста» кітабының өлеңдерінде және гимнinde зороастризм еңбекті, жақсы жұмысты, ойды, бейбітшілікті, достықты, адалдықты, сенімділікті мақтайды. Ал, ұрлықты, жаман сөздерді айытпайды

Ертедегі грек діндері. Діни мифологиялық көзқарас бойынша: алғашқы кезде Хаос (түпсіз түң-ғиық) өмір сүрді, одан жер құдайы Гея және жерасты құдайы Тартар шықты. Гея аспан құдайы, әрі баласы, әрі әйелі Уранды туды.

Екінші қатар құдайлары, Гея мен Уранның балалары - Титандар туды. Уран қауіптеніп, орнымды тартып алады деп, өз балаларынан қорқып, оларды жер астына Тартар құдайына беріп қамап қояды. Бірақ Титандар жер астынан құтылып шығып, әкесінің тағын тартып алады. Олардың ішінен Кронос, уақыт құдайы, өз балаларын жеңіп, барлық әлемге тыныштық орнатады.

Үшінші қатарлық құдайлар басталады. Кроностың ең кіші баласы Зевс - найзағай және жауын құдайы, өзінің әкесін жеңіп бас құдайға айналады. Оның әйелі Гера - аспан құдайы және неке қамқоршысы. Зевс өзінің ағайындары Посейдонға теңіздегі билікті, Аидқа жер асты патшалығын береді. Сұлулық пен сүйіспеншілік құдайы Афродита мифтер бойынша теңіз толқынынан жаратылған. Үшінші қабатты құдайлар Олимп тауында орналасады.

Ертедегі Рим діндері. Ежелгі Рим діндерінде Грек дініндей айқындық миф жоқ. Олардың діні қарапайым, сөзге сараң болды. Керек болса ертедегі Рим діндерінде құдайлардың суреттері мен образдары болмады.

Рим құдайлары ұзақ уақыт антропоморфтық түрде, Юпитер болса, шақпақ тас түрде, Мар құдайы найза түрде, Веста құдайы от-жалын түрде бейленді. Римдіктер жай ғана Юпитерге сенсе жеткілікті деп түсінді. Пуникалық соғыстан кейін Рим мен Греция елдері

тығыз байланыс жүргізді. Рим Эллада мәдениетін қабылдап, оның дінін өздеріне таратты. Гректердің құдайлық түсінігінен, Римдік құдайлар шықты.

Ертедегі славян діндері

Ертедегі славяндарда 9 табиғаттың күшіне табыну үлкен орын алып отырды. Ең жоғарғы құдай Перун - күн күркірейтін және найзағай құдайы. Перун құдайына екі жақты көзқарас болды. Біріншіден, ол өзінің жауын және найзағайымен жерді көгертеді. Екіншіден, қиратушы және жазалаушы құдай болып көрінеді. Одан кейінгі құдайлар, Сварог - жарық пен аспан құдайы, Эке Дажбога - Күн мен от құдайы, Хоре - жел, Стрибог - мал құдайы және т.е.с Көптеген мейрамдар табиғаттық құбылыстарға байланысты болды. Қыстың уақы-тында күннің үзаруына, масленица, Купала, егін тойы өткізілді. Олар-дың барлығы магиялық түрғыда өтіп жатты.Русьтің Византиядан Христиан дінін (988ж.) қабылдауы орыс өміріне, тарихына бетбұрыс алып келді.

Ежелгі Қазақстандағы діни сенімдер.

Кең байтақ Қазақстанның ұлы даласында ерте заманнан бастап көптеген діндер шығып, көптеген діндер таралып, өмір сүріп жатты. Олардың түрлеріне келетін болсақ, осы кездегі археологиялық, этнографиялық ғылымдарға сүйене отырып мынандай діндердің шығып таралғанын айта аламыз: Көк тәңірі (Тенірім), Жер-Су, Ұмай, Шаманизм, Митраизм, Буддизм, Манихейшілік, Христиандық (несториандық) және Зороастризм. Ежелгі қазақ хандығының тікелей ата-тегі түріктерден таралды дейтін болсақ, ежелгі түріктердің басты Құдайы Көк Тәңіріне сенгендіктен, қазақ халқының да алғашқы сенімділігін «Тәңірлік» деп айта аламыз. Олай деп айту себебіміз, көшпенді түрік халқы үшін табиғат, оның ішінде Аспан, олардың өмір сүруіне тікелей байланысты болды. Көгілдір Аспан - ең жоғарғы әлемнің тірегі, тіршіліктің тірегі. Тіршіліктің тірегі Жер мен Су. Сонымен әлемді ұстап, басқарушы – Тәңір.

Сонымен, табиғи күштерді пір тұтудан, тәңірлік көп түсініктіктен бас Құдайына айналуы.

Түрік халықтарының мифологиясының өзіндік ерекшелігі - Жер мен Аспанның тығыз байланыстығы. Ондай байланыстырушының дәнекері - алып Бәйтерек. Осы биік Бәйтерекпен эпос батырлары аспан денелеріне өрмелеп жете алатын болған. Аспан денелері сакралды киелі ретінде қарастырып қадірленген. Мысалы, «Оғызнама» эпосында Оғыз қаған өз балаларының атын Көк, Күн, Ай, Жұлдыз деп қойған екен. Қазіргі қазақ халықтары балаларында Күнсұлу, Айсұлу, Жұлдыз, Шолпан деген аттар кеңінен қолданылуда. Аспан мен Жердің үйлесімдік идеясы туралы Ш.Уәлихановтың жазғанына тоқталсақ: «Аспанда өмір сүретін адамдар бар. Олар тамақтарының астына белбеу буынады. Біз ортада, жер үстінде өмір сүреміз, белбеуді денеміздің ортасынан буамыз, ал күні, айы және жұлдыздары бар жер асты адамдарды белбеуді аяғына буалы».

Алғашқы дүниетанымдықта, адам өзін табиғаттың бір бөлігі ретінде қарастыра отырып, өздерін ғарыштық күшпен жасағандығын мойындады. Кеңістік пен Уақытты жакындастырып, мифологиялық көзқараспен дамыды.

Айқастыра тіркеп байлаған қой, ешкілер тобын айтады. Қазақстан еліне Христиан сонан соң Ислам дінінің тарауынан бастап қазақ халықтарында мәдени үлкен өзгерістер басталды.

Өзін тексеру сұтақтар:

Ұлттық-мемлекеттік дінді қалай түсінесіз?

Пұтқа табынушылықты қалай сипаттайсыз?

Таптық дәуірдегі мифология мен діннің ерекшеліктері неде?

Көне Ирандық дін мен мифологияның пайда болуы, дамуы мен өзгеруін сипаттаңыз?

Көне Рим мен Грецияның діні, мифологиясы және мистериалдық нанымдарын талдаңыз.

Негізгі әдебиеттер: 2, 4, 6, 13, 18.

Қосымша әдебиеттер: 2, 4, 8.

№5 тақырып. Ұлттық діндер.

1. Брахманизм.

2. Индуизм.

3. Сикхизм.

Ұлттық халықтың діндері әр түрлі ру-тайпаның діндерінің араласуы мен дамуы арқасында, таптық қоғамның шығуына байланысты ұлттық мемлекет діндері шығады. Ол діндер сол ұлттың шекарасынан шығып кетпейді, немесе басқа ұлттарға тарамайды. Қазіргі кезде бар және сол бір белгілі ұлттардың арасында тараған ұлттық діндерге жататындар: индуизм, конфуцианство, синто, иудаизм және т.с.с.

Үнді халықтарының діндері: брахманизм, индуизм, сикхизм.

Үнді халқында қандай да бір діни ағымдар болмасын олардың барлығының ортақ көзқарасы: қайта туу және әрбір жеке адам өз жолдарымен күнәларын жеңілдетуді іздейді. «Әрбір адамның тағдыры өз қолында» деген пікір бар. Ерте дәуірден бастап әр түрлі діни көзқарастар, ритуалдар, салтанатты өлеңдер мен жалбарыну өлеңдері, ритуалды құрбан шалу түрлерінің «Веда» деген киелі жинақта топтасқан. Ведалар дегеніміз - діни сарындағы дұғалардың, құрандардың, құрбандық шалу негізінде айтылатын суреттемелердің, табиғаттың поэтикалық бейнесінен хабардар ететін өлеңдердің жиынтығы. Веда б.з.д. II мың жылдықтарда және б.д.д. I мың жылдарында құрастырылған төрт бөлімнен тұратын жинақтар. Ең маныздысы *Ригведа «симхат»*,

Ригведа бойынша, ең басты құдай - Аспан Дьяус құдайы, құдайлардың кесі, оның йелі - Жер Притхива құдайы. Барлық құдайлар осы екі құдайдан тарады дейді. Ең атақты құдайдың бірі - Индра әлемді ұстап тұрған, жындарға қарсы, данышпан және батыр, жылы мен жарықтың, жауын мен дауылдың құдайы. Оның ерлігіне арналған 250 гимн бар. Тағы да, үй мен отбасының, бақыт пен денсаулықтың құдайы - Агни. Оған арналған Ригведада 200 гимн бар

Брахман діні - бар әлемнің генетикалық, түп негіздік бастамасы және олардың соңы. Брахман екі түрлі болады. Бірінші түрі қозғалмайды, нақты өмір сүреді, бірақ жойылып кетуі мүмкін, ал екіншісі жойылмайды, өлмейді, қозғалыста болады және ақиқат. Бірінші брахман көп түрлі болса, екіншісі жеке түрлі болады. Брахман жрецтері әр түрлі дәлелдер арқасында Веданы өздерінің жағдайларына ыңғайлап, халық арасында үлкен авторитетке ие болады. Жрецтерге құрбандық жасау ритуалына ақы төленеді. Ақыны алтын мен бұқа, ат және киіммен төлеуге болады. Олардың мүліктеріне ешкім тиісе алмайды, солардың арасында - патша да. Брахман жрецтерінің айтуы бойынша адамның ұзақ жасауы тікелей құрбандық жасау ритуалына байланысты, кім көп құрбандық ритуал жасаса, сол ұзақ өмір сүреді дейді. Өмір қайталанып отырады, өлім ол басқа сапаға көшу деген сөз. Адам жанының әрбір нәрсеге айналып отыруы «кармаға» байланысты, немесе қанша жақсылық және жамандық жасағанына байланысты.

Индуизм Веданың көптеген көзқарастарын сақтап, ары қарай дамыды. Мысалы, «карма» туралы, Веданың қасиетті екенін, «сансара» туралы, яғни, өмір жанының тоқтамауы, жанның бір денеден екінші денеге көшуі және т.е.с көзқарастары. Индуизм үнді халқы үшін қатардағы дін емес, ол өмір сүру формасы, этикалық, адамгершілік және жеке адамның өмір сүру мәні болып есептеледі. Индуизм діні Брахман дініне қарағанда өте қарапайым және түсінікті. Индуизм дінінің құдайлары адамдардың мүсініне жақын және өмір сүру формасы да түсінікті. Осы дін бойынша үш құдайдың барлығына сенім бар. Брахма, Шива және Вишну. Әрқайсысының өзінің мүсіні, мінезі және істейтін ісі бар. **Брахма** - бар әлемді жаратушы, барлық нәрсенің түп негіздік бастамасы, ең жоғары ақиқаттың бірлігі, әр түрлі тірі нәрселердің негізі мен қозғаушы күші. Үнді халықтары көбінесе қалған екі құдайға шоқынады, Шива мен Вишнаға. **Шива** өз мүсініне көптеген құдайларды ендіреді. Шива - қатал, қорқынышты құдай. Оның үш көзі бар, денесіне жыландар жабысқан, мойнында бас сүйектері бар. Шива - өнер мен ғылымның, салтанаттардың құдайы. Ол сонымен қатар, өлімнің, қиратудың, «бүзудың», өзгертудің құдайы болып табылады. Осымен бірге, еркек күшін беруші, балалар жасаушы болып

бейнеленеді. Сол себептен бала таппаған әйелдер сол Шива храмына барып, бала сұрайды. Шива жын-сайтандарға қарсы, барлық тірі жанды сақтаушы және ойын-сауық, бидің құдайы.

Үшінші құдай мүшесін **Вишну** дейді. Вишну - адамдардың адал қамқоршысы, көмекшісі. Ол адамдарды зұлымдық пен қатыгездіктен қорғайды, оларды қауіп-қатерден сақтайды және адамдарға шындықты жариялап отырады. Ол әрдайым әр түрлі образдар арқылы көрінеді. Мысалы, ол тасбақаға айналып, құдайларға сусын жасауды үйретеді, осының арқасында құдайлар өлмейтін болады. Вишна тағы да аватарх кейпіне антропоморфизмдік түрде көріне алады. Вишнаның аваторлық кейпіне айналуы негізінен он дейді. Алғашқы төртеуі жануарлар түрінде болады, бесіншісі аватара қортық дәуге айналады. Алтыншы Парашура әскери ерлік мүсініне айналған. Қалған төртеуі барлық индустарға мәлім құдайлар «Рама, Кришна, Будда және Калка». Жетінші аватара Рамаяна эпосында Вишна Рамма батырына айналады. Индустар Раманы басқа батырларға қарағанда, үлгі есебінде көрсетеді. Оған адалдық, батырлардың үлгісі, дінге берілгендігі, мейірімділік т.е.с қасиеттерді, адамгершілікті қосып көрсетеді Кришнаның образы мен идеясы соңғы индуизм тарауларына әсер етті.

XV-XVI ғ. Үнді елінің индуизм дінінен бөлініп шыққан діни ағым - Сикхизм.

Сикхизм индуизм дінінің оппозициялық түрі деуге болады. Индуизм дінінің қол өнерімен сауда-саттық жасайтын бір топ адамдары үнді халқының қастаға бөлінушілігіне қарсы шықты. Оны басқарған Гуру Нанак (1469-1538) деген адам. Ол ұлы Моголовтарға қарсы күресіп, Солтүстік-Батыс Үнді мемлекетінде соғыс демократиялық қоғам құрды. Сикхизм дінін екі діннің - индуизм мен ислам дінінің арасында құрама дін деп айтуға болады. Дегенмен, ол дінді монотеистік дін деп айтамыз. Құдай бір ғана, жалғыз, аты «Ек» деп аталады. Негізі діни кітап - «Грантх Сахиб» (құдай кітабы). Қазіргі кезде Сикхтар Үнді мемлекетінің Пенджаб аймағында тұрады. Олар Пенджаб құрамасын Үнділерден бөліп жеке Халистан мемлекетін құруға армандайды. Сикхтер киелі Алтын Амритсара деген храмында өздерінің киелі кітаптарын сақтайды. Олар шаштарын алмайды, сақалдарын кеспейді, басына дөңгелек тақия киеді, ет жемейді, ішімдік ішпейді, темекі тартпайды. Әрбір сикхтер қарулы болып жүру керек. Олар өздерінің белдеріне қысқа семсерін байлап жүреді де, әрдайым әр-бір сикхтер соғысқа дайын болып жүру керек дейді.

Өзін тексеру сұтақтар:

Брахманизм дегеніміз не?

Индуизм дегеніміз не?

Сикхизм дегеніміз не?

Индуизмдегі құдайларды атаңыз?.

Негізгі әдебиеттер: 2, 4, 6, 13, 18.

Қосымша әдебиеттер: 2, 4, 8.

№6 тақырып. Ұлттық діндер.

1. Даосизм.

2. Конфуцианство.

3. Синтоизм.

4. Иудаизм.

Қытайдың ұлттық діндері: даосизм және конфуцианшылық.

Қытайлар да басқа халықтарға ұқсап, құдайлар мен рухтардың құрметіне құрбандықтар шалды. Уақыт өткен сайын политеистік діни жүйелер генотеистік (бас құдайлық) діни көзқарасқа ауысты. Рулық көп құдайлардың ішінен Ұлы Құдай **Шанди** аты аңызға айналды. Қытайлық ұлы Құдай Шанди өз халқының мұңын жоқтайтын, жағдайын ойлайтын, қамқорлық жасайтын және арғы ата-бабаларының, ата тектерінің негізін қалаушы ретінде қабылданады.

Даосизм б.д.д. VI-V ғғ. өмір сүрді. Даосизмнің негізін қалаушы Лао-Цзы б.д.д. VI ғ. өмір сүрген, өз өмірінде «Кәрі дана» деген атаққа ие болған. Бұл діни жүйе діннен гөрі

философияға жақындау десек те бола-ды. Даосизм адамзатты табиғатпен бірлікке шақырады. «Кәрі дананың» негізгі идеялары «Дао дэ цзин» кітабында баяндалған. Оның айтуынша, барлық заттар өз «жолының» даоның арқасында туып дамиды. Дүниеде өзгермейтін нәрсе жоқ, сөйтіп, өзгеру үрдісінде олардың бәрі өзінің қарама-қарсы жағдайына көшеді. Дао болса, алғашқы бастама, алғашқы түп негізі және барлық құбылыстардың, денелердің бірлігі, соңғы сатысы. Даоны барлық заттардың анасы және аспан аясындағы империяның анасы деп есептеуге болады. Барлық заттар даодан шығады да, даоға қайта оралады. Адамзат жерге, жер Аспанға тәуелді, Аспан даоны, ал дао табиғилықты қажет етеді. Олай болса, дао адамзат баласының тіршілігі мен бізді қоршаған жарық дүниенің дәнекершісі болып табылады. Сонымен дао жалпы дүниетанымдық ұғым.

Б.д.д. II ғ. даосизм діни көзқарасқа айналды. Лао-цзы б.д.д. 666 ж. ұлы діни императорға айналып, оның құрметіне көптеген храмдар салынады. Бара-бара даосизм көптеген секталарға айналады.

Конфуций діні. Қазіргі Қытай халқының ең беделді ұлттық діні Конфуций ілімі болып саналады. Оның негізін қалаушы Кун-Фу-Цзы, яғни Кун - ұстаз. Конфуций б.з.б. 551 ж. шамасында өмірге келген. Оның негізгі ілімі бізге өзінің шәкірттері Ман-Цзы және Сюн-цзыдың еңбектері арқылы жетті.

Жалпы конфуцийшылдық діни көзқарасты философиялық-этикалық ілім десек те болады. Кунфуцзыдың философиялық көзқарасы бойынша, «атты түзету» деген көзқарасын қарастырайық. Барлық заттардың, адамдардың аттары болу керек. Сол аттарына сәйкес мінездері болу керек, ат пен атағы сәйкес келуі керек: әке - әкеге, бала - балаға, билеуші - билеушіге сәйкес болып аттарына байланысты ғана емес, шын мәнісінде де қалулары керек. Билеуші - әке, халық оның балалары. Осы тұрғыдан мемлекет басқарылу керек. Олай болса, «білу дегеніміз табиғатты емес, адамдарды танып білу». Қараңғы адамдар данышпандарға бағынуға тиісті. Олай болмаған күнде елде тыныштық болмайды. «Лун юй» деген Конфуций сөздерінің жинақ кітабы.

Жапонның ұлттық діні: синтоизм. Синтоизм - «синто құдай жолы», б.д.д. VI-UP ғғ. шығыс Кюсю аралында Жапонияда пайда болды.

«Ерте дәуірдегі жазу» немесе «Койки» деген кітаптағы аңыз бойынша, синтоизм дінінің шығуы туралы айтылады. Бұл әдеби жинақ б.з.д. 712ж. жазылған. Оның негізгі мақсаты император рухын халықтардың үстінен қарап, билеу құқығын бекітуге арналған.

Ертедегі аңыз бойынша, император рухтары Амагерасу (Күн құдайы) құдайынан таралғандығын, қалған Жапон халықтары оларға бағыныштылығын көрсетуге тырысады. Ең негізгі синтоикалық храм Исэ деген қалада. Оны Исэ дзингу Амагерасу храмы дейді. Жалпы Жапония бойынша 110 мыңдай храмдары бар.

Еврейлердің ұлттық діні: иудаизм. Иудаизм б.з.д. XIII ғ. Еврей халқының арасынан шыққан дін. «Иудаизм» деген сөз Еврей тайпасынан шыққан Иуда руының атымен аталады. Иуда руы еврей халқының 12 рудан шыққан ең ірі және бірінші патшасы Давидтан таралған беделді ру болады. Олардың құдайы Яхва (Найзағай құдайы, от құдайы, су құдайы) барлық рулардың құдайы деп алынады да, монотеистік жеке, еврейлер Палестинаны жаулап алған соң, Яхва құдайының құрметше Иерусалим храмын салады.

Жалпы иудаизм дінінің дамуын үш кезеңге бөліп көрсетуге болады. **Бірінші**, Таураттың шығуы немесе оның басқа негізгі бөлімі - Көне өсиет (б.з.д. XIII-II ғғ.) - Танах деп иудейлер атайды. Танах болса 39 кітаптан тұрады. Танах Ескі өсиеттің негізі. **Екінші** кезең Иудаизмнің Талмудтық даму кезеңі деп айтамыз. Құлиеленушілік дәуіріндегі еврейлердің өмірлері діни формада көрсетіледі. Б.д.д. 70ж. Рим империясының Палестинаны жаулап алуы, ондағы Иерусалим храмын бұзуы, еврей халықтарының құлдыққа түсіп, өз елінен тарап басқа елдерге кетуі туралы айтылады.

Үшінші кезең, Иудаизмнің даму кезеңі; «модернизаторлық шағы». Қазіргі кезде Иудаизмде әртүрлі ағымдар мен сектілер бар. Негізгі Иудаизм догмасы бойынша: Құдай

бір - Яхва, еврей халқы «Құдайдың таңдаған» ерекше халқы, Яхва жерге қайтып келеді, жан мәңгі, ол дүниеде бар, Талмуд пен Танаха қасиетті кітап және т.б.

Иудаизмде діни табынушылық, әдет-ғұрыптар, мейрамдар өте көп. Діни регламенттер бойынша 365 іс-әрекетке тыйым салынады да, 248 іс-әрекеттерді істеуге шақырады. Иудей ораза ұстау керек, баланы туған соң сегіз күннен кейін сүндетке отырғызу керек, балалық шаққа жету тойы, жерлеу т.с.с діни әдет-ғұрыптар бар. Мейрамның мейрамы - Пасха. Пасха мейрамы еврей халқының б.з.д.VII ғ. Египеттен еврейлердің «шығуы» кезінен басталады, басқа әдет-жоралары бар. Иудаизм өзі басқа діндерден көптеген әсер алса да, ол дін христиан діні мен ислам дінінің шығуына, дамуына үлкен әсерін тигізді.

Өзін тексеру сұтақтар:

Ежелгі Қазақстан жеріндегі шамандық, зороастризм, митразим және манихействоны қарастырыңыз

Ежелгі қазақтардың мифологиясы мен космологиясын сипаттаңыз?.

Салт-дәстүрлер дегеніміз не?.

Синтоизм дегеніміз не?.

Даосизм дегеніміз не?.

Конфуцийшілдық дегеніміз не?.

Иудаизм дегеніміз не?.

Иудаизмнің пайда болуы мен дамуын сипаттаңыз?.

Негізгі әдебиеттер: 1, 2, 4, 5, 6, 11, 13.

Қосымша әдебиеттер: 2, 4

№7 тақырып. Буддизм әлемдік дін ретінде.

1. Буддизм діннің ілімі.

2. Буддизмда бағыттары: Хинаяна, Махаяна, ламаизм, тантризм.

Буддизм Сиддхонаның баласы Сиддхартхи Гаутаманың ілімінен (б.д.д. 563-483 жж.) таралған дін деп есептеледі. Буддизм дінінің шығу себебі сол кездегі Үнді мемлекетінің әлеуметтік-экономикалық және мәдени дағдарысқа ұшырап жатқан кезі болатын. Будда діні, оның негізгі идеалды көзқарастары таптық қоғамның шығуына, дамуына жол беріп отырды. Сол кездегі рулық-брахман дініне оппозиция болған Будда діні варна-касталық бөлуге қарсы шығып, елдердің басын біріктіруге талпынды.

Будданың ашқан өмір ақиқаты немесе ілімінің негізі - «азап шегу-шілік», ол төрт игілікті ақиқаттан тұрады. *Бірінші* ақиқат, өмір сүру азап шегу болып табылады. **Екінші** ақиқат, азап шегудің себептері адамның тілегі мен құмарлығына байланысты болды. **Үшінші** ақиқат, азаптан құтылудың жолдары – құмарлықтан құтылу. **Төртінші** ақиқат, тілектер мен құмарлықты шешу үшін адамдар Будда көрсеткен жолдармен жүрулері керек. Ол жолдар мыналар: Буддаға деген қалтқысыз наным, дінге нұқсан келтірмей дұрыс талаптану, тәртіпті болу, кісі өлтірмеу, адамдармен соғыспай жақсы қарым-қатынаста болу, өзін-өзі ұстау және аңдып жүру. Қысқаша айтқанда, нирванаға жету. **Нирвана** деп адамның ерекше жайын білдіретін бүтіндей тыныштыққа бөленіп, айналаны қоршағандардың бәріне енжар қараушылықты атаймыз. Соған жеткен адам қайта туудан қуылып, азап шегушілік тоқталады. Нирванаға тікелей жетудің сегіз сатысы болады: түзу көзқарас, түзу батылдық, түзу сөз, түзу жүріс-тұрыс, түзу тұрмыс қалпы, түзу күш салу (өзін-өзі ұстай білу), түзу ықылас, түзу жұмылдыру.

Гаутама діни көзқарасына брахманизм және джайнизм діндері үлкен әсер етті. Бірақ ол өз діни жолын тапты. Өзінің қатаң тауқуалық тәртіп жолында медитация әрекеті мен сергектенуге жетті немесе Будда атағын алды. Буддалық дәрежеге жеткен соң, ол әрі қарай тауқуалық (мұғалім-монах) жұмысын жүргізе берді. Ол **Сангха** (монах ордені) деген қауым құрды. Ол орден халықтардың садақалық, қайырымдылық көрсетудің арқасында өмір сүрді.

Сангха болса, Будда ілімін (**Дхарма**) халықтарға жеткізу үшін жұмыс істеді. Алғашқы Сангха бірте-бірте өсіп, дами отырып «Әлемдік» буддизмге айналды. Алғашқы

б.з.д. 300 ж. Сангхи бір қалыпта дами отырып, одан бірнеше ағымдар бөлініп шығып, айрықша мектептерге айналды. Біздің заманымыздың жаңа дәуірінің басында Сангханың әр түрлі ағымдарынан екі үлкен мектеп пайда болды. Олар: **Хинаяна** (кіші күйме) және **Махаяна** (үлкен күйме). Хинаяна **Тхеравада** (ескі өсиеттік жол) көз-қарасын дамытты. Махаяна әлемге деген жаңа көзқарастықпен дамыды.

Қазіргі кезде буддизмнің үш ағымы бар. Олардың діні, әдет-ғұрыптары, догмалары бір-бірінен айрмашылығы өте зор десек те болады. Бұл ағымдар: 1) **Үнді-буддизмі - Тхеравада**, немесе оңтүстік және шығыс-оңтүстік буддизмі. 2) **Дао-буддизмі - махаяна** немесе үлкен күйме, Қиыр Шығыс буддизмі. 3) **Тантрикалық буддизм - ваджраяна** немесе орта азиялық буддизм.

1. **Тхеравада** ағымы - (ескі жол) будданың салт жолы. Ұстаздың бейнесін жай құрмет етудің орнына тәңірге айналдырылған Буддаға табыну Үндіде етек алды. Мифтік аңыз есебінде Гаутаманың жүрген жерлері, айтқан сөздері барлығы киелі ретінде көрсетіліп, сол жолмен жүру керек дейді. Қатардағы буддистерді сергектену жолындағы жұмыс, жақсы жиған еңбегі бойынша бағалайды. Сол себептен Оңтүстік және Шығыс-Оңтүстік Азиядағы монастырдың рөлдері биік болды. Осыған байланысты Тхеравада ағымы немесе **хинаяна (кіші күйме)** үнді мемлекетінен басқа елдерге жақсы таралған жоқ. .

2. **Махаяна** ағымы (үлкен күме, ұлы жол) - сергектенуге және нирванаға баратын жол, барлық адамға ашық, тек монах тәртібін сақтау мен будда жолы және бодхисаттардың жәрдемі керек дейді. Сол себептен, бұл ағым бодхисаттарды пір тұтып, данышпандық рөлдерін өсіреді. Олар нирванаға қатардағы адамдарды жеткізуге жәрдем береді. Махаянада көптеген діни қауымдар пайда болды.

Жапониялық буддизмнің «Дзен» деген ағымы таралып, қатардағы будда адамдарының діні болды. «Дзен-буддизм» Шығыс Азияға таралған, жаңартылған түрі. Дзен-буддизм қос ағымдық сәулеленуді, ақиқатқа жетуді, саториді уағыздайды. Ішкі сезім, медитация арқылы сергектенуге, өмірдің шындығына жетуге болады дейді. Дзен - буддизмнің иррационализмі мен интуитивизмі, оның экзотикалық ғұрпы, әсіресе, соңғы он жылда Батыс Еуропа және Америка философтарының назарын аударуда.

3. **Ваджраяна** немесе тантраяна ағымы (айрықша салт күймесі) б.ғ.д. II мыңыншы жылы шықты. Ол гуру (оқытушы, бастық) басшылығымен йогамен шұғылданады. Әрбір гуру өз әдістерімен йога жүйесін қолданады. Иоганы адамның ойын кірден тазарту, ұяту деп түсіндіреді. Цзян хавай (1357-1419) құрастырған Ламаизм ағымында әрбір гуру немесе басшы тірі құдай есебінде қабылданады. Ламаизм иерархиялық шіркеу жүйесі мемлекет жүйесіне ұқсас, Шыңғысхан жасап кеткен жүйе.

Ламаизм будда дінінен бөлініп шыққан ағым. Бұл ағым екі бөлшектен тұрады. Ламаизмнің сыртқы табыну тәжірибесі **тхеравадаға** ұқсап, ішкі жақсы тәжірибе жинау, рухани оқу жүрегі немесе ваджараяна ілімі бойынша, адамның ақылы космостық Будда денесімен қосылуы. Рухани жүрек әр түрлі құрылымнан тұрады, **ваджарамен** теңестіріле отырып, мәңгілік символы - тұрақтылық және бұзылмайтындығы.

Ламаизм Буддизм дінінің кең таралған формасы есебінде қарас-тырылады. Ол көбінесе, Тибетке, Орта Моңғолияға, Непалдың кейбір аймақтарына және Индияға таралды. Олардың монахтарын ламдар (жо-ғарғы, негізгі) деп атайды. Ламаизм алғаш **VIII** ғасырда Тибеттен шығып, **XV** ғасырда мемлекеттік шіркеу болып қалыптасты. Оның шіркеу басшысын, «**далай-лама**», (теңіз ламы) немесе «хушухты» деп атайды. Далай-ламалар Будданың жер бетіндегі образы, олар өлгеннен кейін де балалары арқылы өмірге келеді дейді. Ламаизм Тибетте тарау кезінен бастап, жергілікті шаман дінінің міндеттерін өзіне алды. Ламаизмге шаман дінінің мистикалық «тантр» ілімі және «сикырлық» салттары енді.

XIII ғасырда Моңғолия ханы Хубилай «қызыл бөрікші» жоғары лам етіп тағайындалды. «Пазел» - Қытай, Моңғолия, Тибет мемлекеттеріндегі барлық абыздардың басшысы болып табылды. ХҮ ғасырдан бастап, Тибеттегі будда дін орталығына айналды, ламаизм қауымдары өздерінің ламдарын Құдай есебінде, әулиелер деп жариялады және

олар қоғам және мемлекет жұмыстарына араласты. 1550 жылы ламдардың басшысына **далай-лама** атағы берілді. Тибеттегі далай-ламаға **Бандида хамо-лама** деген атақ беріліп, ол бүкіл дүниежүзілік және рухани билікке ие болды. 1959 жылы Тибет астанасында Лхаста діни ұлт көтерілісіне байланысты Бандида хамо-лама және 100 мыңдай тибеттер шетелге қашып кетуге мәжбүр болды. Қазіргі кездегі Банди хамо-лама Индия мемлекетінде тұрады.

ХҮІІ ғасырда лама діні Моңғолия арқылы Буратияға, Ресейге енді. Ламдар мен бурят нойондары лама дінін бурят, калмақ және тувинстердің ішіне зор ынтамен таратты. 1991 ж. шілденің 10-ынан 31-іне дейін, Ұлан-Удэде ламаизмнің Ресейге тарағанына 250 жыл толғандығын тойлады.

Орта Азия мен Қазақстан жеріне Будда діні V-VI ғғ. таралды деп есептейді. XX ғасырдың екінші жартысында жүргізілген археологиялық зерттеу бойынша буддизмнің Оңтүстік Қазақстан, Жамбыл облыстарында және Қытаймен шекаралас Жоңғар қақпасының аймағында іздері табылды..

Қазіргі кезде буддистер Қазақстанда аз, Алматыда будда қауымы тіркелген. Оларға жергілікті бурят, калмақ, монғолдар барады.

Өзін тексеру сұтақтар:

Буддизм дегеніміз не?.

Буддизмнің пайда болуы мен таралуын сипаттаңыз?.

Буддизмнің негізгі идеялары мен категорияларын талдаңыз?.

Буддизмнің түрлерінің ерекшеліктері қандай?.

Нирвана, сансара, карма деген не?

Буддизм философиясының негізгі категориялары қандай?

Ертегі буддизм философиясының мәні неде?.

Классикалық буддизм философиясы қалай сипатталады?

Тибеттің буддизм дәстүрі қандай?.

Негізгі әдебиеттер: 4, 9, 10, 11, 13.

Қосымша әдебиеттер: 2, 4, 8.

№8 тақырып. Христиан діннің қалыптасуы мен эволюциясы.

1. Христиан діннің дамуы, негізгі бағыттары.

2. Протестантизм.

3. Католицизм.

4. Православие.

Христиан діні - екінші әлемдік дін. Ол I ғасырда Рим империясының шығыс өлкесінде, дәлірек айтсақ, Израильде (Палестинада) б.д.д. 30-100 ж. еврей және басқа ұлттардың арасында пайда болды. Алғашқы христиан қауымы «қудаланушы» дін болғандықтан, христиандар христиан дінінен басқа діндердің салтына қатыспады. Олар қоғам өміріне де қатыспады, жалпы мемлекеттік мейрамдар принциптерімен өмір сүрді. Мұның бәріне халықтың жоғары топтары қарсы тұрды..

II ғасырдан бастап күл иеленуші жүйесінің дағдарысқа ұшырауы салдарынан, империяның нашарлануын тоқтата алмаған үстем тап дағдарысқа түсіп, пессимизмге ұшырады. Жағдайдың қиындығынан, одан шығудың жолын білмеген ауқатты үстем таптың адамдары христиан қауымына кіре бастады. Сол себептен христиан қауымының құрамы өзгерді.. Епископ пен пресвитерлер бірте-бірте қауымға басшылық етуді өз қолына алды. Әр түрлі культті өткізу, уағыз айту, күнделік жұмысты басқару осы адамдардың қолында болды. Сонымен Шіркеу иерархиясының жоғарғы топтары күл иеленуші мемлекетпен жақындасты. II ғ. аяғы кезінде Христиан діні Рим империясының барлық облыстарына таралды. III ғ. басы кезінде **313 жылы Миланда Константин император Христиан дінін** ерікті түрде қабылдау жөніндриялады. Міне, осы уақыттан бастап Христиан діні ресми түрде үстемдік етуші дінге айналды. Ал, **324 жылы христиандықтар** ресми түрде Рим империясының мемлекеттік діні деп жарияланды. **325 жылы оның** бас-шылығымен **Никке қаласында 1-ші Бүкіләлемдік христиан**

шіркеулерінің соборы (съезі) шақырылды. Собор Христиан дінінің негізгі уағыздарына қысқаша түрде қаулы алды. Бұл қаулы Құдайға «сенудің - Никкейлік символы» деп аталды. Сөйтіп, император өкіметі мен христиан шіркеуінің одағы құрылды да, Христиан діні мемлекеттік дінге айналды

Христиан дінінің негізгі догмалары Шіркеудің шығуымен бірге діни қасиетті жазбалар мен қасиетті аңыздардың жасакталуы қатар жүрді. Христиан дінінің қасиетті жазбасы **Библияда** (грек. - Кітаптар) жинақталған. Қазақша атауы - Інжіл. Библия екі бөлімнен тұрады. **Бірінші бөлім**, Ескі өсиет (Ветхий завет) және Жаңа өсиет (Новый завет). Ескі өсиет көлем жағынан 4/5 Библияның бөлігін алады. Бұл бөлігі Иудаизм дініне де ортақ. Өсиет деп ертедегі еврей халқы Құдаймен, кейін келе басқа да халықтармен Иисус Христос келісім жасаған деген түсініктен шығады. **Екінші бөлімі** Жаңа өсиет (Новый завет) деп аталады. Жаңа өсиет тек Христиан дініне тән. Барлығы 77 кітап. Олар ежелгі еврей, арамей және көне грек тілдерінде жазылған. Библия кітабына сүйене отырып, Христиан дінінің ақиқат делініп танылатын діни қағидалары (догматтары) парыз есебінде құрастырылды. Христиан дінінің қандай бір ағымдары болмасын осы парыздық діни қағидаларды мойындайды да, бірақ өз беттерінше орындайды. Мұндай қағидалар (догматтар) негізінен 12 бөлімшеден тұрады, оны негізі «діни наным» символы деп атайды. Бұл символдық сенімнің 325 жылы Никей соборында сегізі қабылданды да және Царьгород немесе Константинополь (381) әлемдік соборларда, жетінші Никкей (787) соборын қоса есептегенде 4 символы қабылданды. Ал, католик ағымында Триденттік соборда (1545-1563) әрі қарай өңделген болатын. Осы 12 символдық сенімге күмәнсіз сену керек. Христиан табыну культтерінен фетиштердің қалдықтарын көреміз: икондар, крестер, киелі дейтін табыттар, киелі су жатады.

Христиан дінінде магиялық қалдықтары да бар. Оларға әр түрлі дуа оқу (молитва), діни іс-әрекеттер жасау (таинства), күпия, сырлы жұмбақ, діни салт-жоралары.

Діни мейрамдарарын төртке топтап қарастыруға болады. Иисусқа арналған, Құдай туған (богородаца) әйелге арналған, әулие адамдарға арналған және киелі икондарға арналған.

Христиан дінінің бөлінуі. Христиан шіркеуі алғашқы уақыттан бастап біртұтас дін болған емес. Кең байтақ Рим империясының халықтары өздерінің тұрып жатқан әлеуметтік, әдет-ғұрып жағынан әр түрлі болғандықтан, Христиан діні де сол жергілікті өмірге бейімделініп тара-лады. Рим мемлекетінің нәтижесінде алғашқы кезде төрт дербес шіркеулер пайда болады. Олар Константинополь, Александрия, Антиохий, Иерусалим шіркеулері, іле шала Антиохий шіркеуінен Кипр, кейіннен Грузин православы шіркеуі бөлініп шықты.

Ең үлкен бөліну **1054 жылы** шығыс және батыс христиан шіркеулері болып, ыдырап аяқталды. Шығыс бөлігі **Православиялық**, ал батыс бөлігі **Католик** болып дербес шіркеу болып шықты.

Православие-христианшылдықтың Шығыс немесе Византиялық бөлігі, қазіргі кезде бір-біріне тәуелсіз автокефальды 15 православие шіркеуі бар: Константинополь (Туркия), Александрия (Египет), Антиохия (Сирия, Ливан), Иерусалим, Орыс, Грузия, Сербия, Румын, Болгар, Кипр, Эллада (Греция), Албан, Поляк, Чехославак және Американдық, тағы басқа үш автономдық шіркеулер бар (синай, фин және жапондық). Әр-бір дербес шіркеулердің шекарасын сол дербестік берген автокефальды шіркеу анықтайды.

Әкімдік жағынан православия шіркеулері: экзархат (автономия), епархия (өлке), викариант (облыс), благочин (район) және приход (жер-гілікті, кішкентай) шіркеуі болып бөлінеді. Барлық православия шір-кеулерінің канондары, діни догмалары мен ғибадаттары бірдей. Православие шіркеуінің ілімі Никкей соборында (325) және Константинопольде (381) әлемдік соборлардағы шешімді бұлжытпай орындайды.

Русьтегі христиан діні. X ғ. аяғында 988 ж. Владимир князінің бұйрығы бойынша Христиан діні мемлекеттік дін деп жарияланды. Христиан діні, Біріншіден, өкіметтің маңызын жоғары көтерді және мемлекеттің жеке бөліктерінің арасындағы байланысты

нығайтып бір орталықты мемлекеттік халге жеткізді. Екіншіден, Христиан дінін қабылдау Батыс Европа елдерімен қарым-қатынасты жеңілдетті. Үшіншіден, Христиан діні орыс қоғамының мәдениетін көтеруге себепкер болды, орыстар Византия ғылымымен және өнерімен танысты. Византия ол кездегі Европаның ең мәдениетті елі еді. Ақырында, Христиан діні халықтарға (Библияны оқу үшін) сауат ашуға жәрдемі тиді.

1037 жылы Владимирдің баласы князь Ярослав Мудрый Киевте митрополитті шіркеу басқармасын құрды. Митрополит епархияға бөлінді, оның басында епископтар тұрды. 1325 жылы митрополит Петр митрополия кафедрасын Мәскеуге ауыстырды. XIV-XVI ғғ. Русьте көптеген монастырьлар салынды. 1448 жылы бірінші орыс митрополиті Ион Кон-стантинопольдің патриархатының рұқсатынсыз Мәскеу митрополиті болып сайланды. Ал **1589 жылы Федор Иоаннович патшасының қолдауымен бірінші патриарх митрополит Иова сайланды.** Осыған байланысты Орыс Православия шіркеуі дербес автокефалды болып жарияланды.

Орыс православие шіркеуі бүгінгі таңдағы үлкен екі мәселені шешті. **Бірінші,** Русьтің шоқындырылғанына 1000 жылы толуына арналып, 1988 жылы маусымның 6-сында Троице Сергеев Лаврында ашылған орыс православие шіркеуінің жергілікті соборы көп көңіл бөліп, міндеттер қойылды. Жергілікті собордың барлық қатысушылары бірауыздан шіркеу өміріне өзгеріс енгізу қажеттігін мақұлдады. **Екінші** жағдай, 2000 жылы тамыз айының 13-16 күндері Орыс Православие шіркеуіне Архиерей юби-лейлік салтанат соборы өтті. Бұл соборда «Негізгі әлеуметтік Орыс православие шіркеуінің концепциясы» деген қаулы қабылданды. Бұндай қаулы бұрын-соңды болмаған әлеуметтік ресми шіркеу құжаты болып есептеледі. Бұл құжатта шіркеу қызметкерлері қазіргі кездегі әлеуметтік мәселелерге өте кең көңіл бөлген. Бұл мәселелер әрбір салада - экономикалық, саяси, мемлекет шіркеулік, моральдық, денсаулық, ғылыми, мәдениет, білім алу және т.б. мәселелер бар. Бұл құжаттық бағдарлама шіркеу канонымен салыстырылады.

Орыс Православиясы Қазақстанда исламнан соң екінші орын алады. Бұл дін Қазақстан жеріне ХҮІІІ ғасырдан, Қазақстан Ресейге қосылғаннан бастап тарайды. 1876 жылы Верный қаласында (қазіргі Алматы) Түркістандық епархиясының кафедрі құрылды. 1945 жылы Алматылық-Қазақстандық Епархия құрылды. 1991 жылы осы епархия үш епархияға бөлінді. 1999 жылы епархиялық басқару Алматыдан Астанаға ауысты. 1995 жылғы 1 қаңтардағы санақ бойынша қазіргі Қазақстан жерінде 212 приход, 8 монастырь жұмыс істейді.

Католик дінінің шығуы. Католик шіркеуі және Католик ілімі ертедегі Христиан дінінен бөлініп шықты. IV ғ. Рим империясы Батыс және Шығыс империя болып бөлінген кезде, Батыс Рим империясының христиан шіркеуі батыстық немесе Рим-католик шіркеуі болып аталды. Католик немесе «Католикос» деген ұғым грек тілінде «әлемдік», «барлық» деген мағына береді.

Он бір ғасыр бойы VIII ғ. - 1870 жылы Рим шіркеуі Италияның мемлекетіне қосылғанша Папалық жеке мемлекет болып тұрды. Бірақ та 1929 жылы Папа Пий XI және Италия мемлекетінің басшысы Муссолиимен келісе отырып, Рим қаласына 44 гектар жер беріп, Католик шіркеуін дербес шіркеу ретінде жеке мемлекет болуына жәрдем берді. Содан бастап Ватикан мемлекеттік қала ретінде барлық католиктердің осы күнге дейін орталығы болып есептелінді.

Католик шіркеуі бір орталыққа бағындырылған. Оның орталығы және Рим Папасының резиденциясы - **Ватикан**. Ол Рим қаласының ортасында қала-мемлекет (ауданы 44 гектар, шекарасының ұзындығы 2600 метр, халқы 1 мың адам), өз гербі, гимні, жалауы, поштасы, радиосы, телеграфы, баспасөзі т.б. сондай-ақ, шағын гвардиясы мен жандармериясы бар. Қысқаша айтқанда, қала ішіндегі мемлекет. Мемлекет басшысы - Папа. Оның дипломатиялық корпусы 100-ден астам мемлекеттермен қатынас жасайды. Күнделікті өмірде мемлекеттің жұмысын орындайтындар Ватиканның Куриясы (әкімшіліктер). Рим куриясы барлық саяси, экономикалық және діни жұмыстарын орындайды. Католик шіркеуінде жалпы Христиан дініндегі диакон, пресвиттер, епископ

дәрежелерінен басқа тағы да жаңа кардинал, митрополит, патриарх, примас шендері енгізілген. Кардиналдар сословиесі барлық епископтардан жоғары қойылады. Бұл атақ XI ғ. бекітілген, олар Папаны сайлауға және Папа болып сайлануға болады. Рим Папасы кардинал жиналысымен сайланады. Ол атақ өмір бойы беріледі. Қазіргі кезге дейін тарихта 265 Папаның аттары бар. 1523 жылдан 1978 жылға дейін Папаның тағына тек Италиялықтар сайланды. 1978 жылы бірінші рет бұл атақты Поляк кардиналы король Войтыл Папа атағына сайланды.

II Ватикан соборының шешімдерін іш жүзінде алға дамытқан Папа Иоанн Павел II шынында «ұлы» Папа болып атағы қалды. Себебі жоғарыда көрсетілген Собордың шешімдерін іш жүзінде алға дамытқан Папа болды. О Қазіргі 265-ші Папа, неміс кардиналы Иозер Ратцингер, оған Бенедикт XVI деген ат қойды.

Қазақстан жерінде 80 католик қауымы, 2 монастырь жұмыс істейді. 1991 жылы Ватиканның шешімі бойынша Қарағанды қаласында Орта Азия мен Қазақстан жерінің Апостолдық басқару әкімі орналасты. 1994 жылдан бастап Ватикан мемлекетімен Қазақстан дипломатты қатынасы басталды. 2001 жылы қыркүйек айының 22-25 күндері аралығында Рим папасы Иоани Павел II-нің біздің елге ерекше сапармен келіп кетуі католик шіркеуінің Қазақстанға деген жақсы ниетін көрсетеді.

Өзін тексеру сұтақтар:

Католик философиясы және теологиясының мәні неде?.

Ортағасырдағы схоластикалық философия және теологиясы қалай сипатталады?.

XX ғасырдағы католик философиясының негізгі тенденцияларын атап көрсетіңіз?.

Католикалық экзистенциализм дегеніміз не?.

Католиктік персонализм дегеніміз не?.

№9 тақырып. Христиан діннің қалыптасуы мен эволюциясы.

1. Христиан діні қазіргі әлемде.

Протестантизм, шығуы XVI ғ. Батыс Европада капиталистік қатынастар тууына байланысты феодалдық құрылысқа қарсы, католик шіркеуі мен папашылыққа қарсы күрес формасында әлеуметтік саяси Реформация деп аталған қозғалыс туды. Ең бір үлкен реформаторлық қозғалысты бастаған профессор Мартин Лютер (1483-1546) Виттенберг университетінің мұғалімі, дінбасшысы. Ол 1517 жылы 31 қазан айында Виттенберг университетінің қақпасына өзінің 95 тезисін іліп, индульгенция сатуына қарсы шықты. Лютердің әрбір адамы Христосқа деген сенімін өзі реттеу арқылы ешқандай дін қызметкерлерінсіз-ақ Құдаймен байланысады, Құдай алдында барлық адам тең деуі протестантизмнің негізгі догмасына айналады. Лютер католиктік иерархияға қарсы шықты. Оның жалпы бағдарламасында дін басшыларының сайланып қойылуы, шіркеудің Рим Папасына тәуелділігін жою, діни ғұрыптарын жеңілдетуі, феодалдық шіркеулік жер иеліктерді жою, Римге ақша жібермеу, шіркеудің әдет-ғұрыптарын қысқарту, шіркеуді мемлекетке бағындыру т.б. талаптар қойылды.

Лютердің көзқарасы бойынша, әрбір христиан өз бетімен Библияны оқу керек екендігін, Библиядан өзге шындық жоқ екендігін дәлелдеді. Алғашқы күнә адамзатты күнәһар етіп қоймай, оның табиғатын бұзды. Сол себепті адамның енді қайырымдылық жасау қолынан келмейді. Ол өзіне-өзі жәрдем бере алмайды. «Құтқарушылық» тек Құдайдан келеді, ол үшін адамдар тек Құдайға құлшылық жасауы қажет. Ал басқа жолдармен діни іс-әрекет, аскетикалық, салт, шіркеуге бару барлығы дұрыс емес. Қайырымдылық, жақсылық тек Құдайды сүйуден пайда болады, евангелидегі Христосты сүйуден шығады. Оның соңы Лютерандық шіркеуінің пайда болуына алып келді. Лютерандардың сенімі мен догматикасының көзі ретінде Таурат, сондай-ақ М.Лютер еңбектері, әсіресе, оның «Қысқаша катехезис» еңбегі танылады. Лютерандық шіркеу иерархиясын және құлшылық ету құпиясын теріске шығарады. Құдай мен адамның тікелей байланыстығын мойындайды.

Дүние жүзінде бір-біріне дербес 250 лютерандық діни одақ бар.

Қазақстан жеріне лютерандар ХҮІІІ ғасырда ақ патшаның саясаты арқасында Ресей мен Қазақстанға кіре бастады. 1941 жылы немістердің депортациясына байланысты Қазақстан жеріне көптеп енді. Лютеран қауымы 1958 жылы Ақмола қаласында, 1963 жылы Алматы қаласына тіркелді. 1993 жылы Алматыда олардың «учередительный Синоды» (съезі) өтті. Осының арқасында 1998 жылы Алматыда «Приход» синоды ашылды. Республикамызда неміс ұлттарының азаюына байланысты, 1993 жылдың 1 қаңтарында республикада 152 қауымдастық болса, 2003 жылдың 1 қаңтарында олардың 29-ы ғана қалды.

XVI ғ. бірінші ширегінде **Кальвинизм** деп аталатын протестан ағымы пай да болды. Бұл ағымның негізін салушы - шаруа отбасынан шыққан Швейцария реформаторы Ивингли Ультрих (1484-1551). Ивингли өлгеннен кейін оның ілімін Жак Кельвин (1500-1564) үгіттеп дәйектеді.

Лютеран шіркеуіне караганда кальвинизмде тұрақты символдық сенім жоқ, Библия тек жалғыз діни ілім. Екінші бір беделді сенім ілімі Кальвиннің шығармасы «Наставления в христианской вере» (1536-1559). Бұл кітапта Кальвин Лютердің идеяларын бір жүйеге келтіріп және басқа да реформаторлардың еңбектерін көрсете білді. Реформаторлар барлық, діни атрибутиканы (икон, свеч, крес) алып тастады. Крещением және причащением діни символикалық әдет деп қарастырады. Діни уағыздың екі түрін қалдырды, намаз оқу мен діни өлең айту. Кальвинизмнің діни ұғымында фаталдық көзқарас басым, оның мәні мынада: дүние жаралғанға дейін Құдай біреулерді жарылқады, біреулерді қарғады, кейбіреулері жұмаққа, екінші біреулерді тамұққа жазды, міне, осы мәңгілік жазмыш «үкім» тіпті де өзгермеді.

Англикан діні. Германиядағы реформаторлар қозғалысы Англияға жетті. 1534 жылы Король Генрих VIII ғ. (1491-1547) Англиядағы монастырьлерді жауып, өзін шіркеудің бастығымын деп жариялады. Содан бастап Англияда протестант діні тарады. Оның ерекшелігі - әрбір құрамның конгрегацияның толық дербестігінде және діндарлар құрамы өкімет орындарынан тәуелсіз. Олар алғашқыда иерархияға қарсы болғанымен, кейіннен Англияда және Уэльсте Конгрегациялық одақтар құрылды. Басқа протестанттарға караганда, англикалықтар шіркеудің қызметін қалдырды. Шіркеудің иерархиясын, епископтар мен священниктерді король өзі тағайындайды. Табыну, сиыну ағылшын тілінде өткізіледі. Діни әдет-ғұрыптардан екеуін қалдырған: крещение «шоқыну» және причащение. Құдайға құлшылық ету - басты орын алатын литургия. Ол күрделі ғұрыптармен, салтанаттылығымен ерекшеленеді. Жалпы англикан шіркеуі реформаторлардың ішінде евангелиялық жаққа бүрмалайды.

Квакеры. Протестант дінінің басқа ағымдарын «кеш протестантизм» деп атайды. Олардың біреуін Квакерлер деп атайды. XVII ғ. «Христиан қоғамындағы ішкі жарық бауырластар» (Христианское общество друзей внутреннего света) деген ұйым шықты. Оның негізін салған кәсіпкер Джорж Фокс (1624-1691) деген адам, сенімін ақиқат деді, әрбір адам ішкі нұрланудан шығады. Ондай нұрлануға жету жолы - Құдаймен араласу. Құдаймен кездескенде адам дірілдеп қалтырайды, сонда адам нұрланады, ақиқат жолын көреді. Шоқыну үрдісінде ұжымның мүшелері Құдай мен адамның ішкі дүниесімен сөйлеседі, ондай «сөйлесу» қалтырап, дірілдеп өтумен жүріп жатады, сол себепті оларды квакерлер (анг. дірілдеу) деп атайды. Квакерлер жер жүзінде 200 мыңнан аспайды. Олардың ұйымдары АҚШ-та, Англияда, Канадада және басқа мемлекет-терде кездеседі.

Методизм. XVIII ғ. бірінші жартысында методизм англиканшылдардың негізінде діни индифицентизмді (селкостықты) жеңу үшін шықты. Оның негізін қалаушылар ағайынды Уэли Джон (1703-1788) және Чарльз (1707-1788) Методизм діни әдет-ғұрыптарды өте тәртіппен ұстау керек деп қарастырып және жаңа әдіспен шоқыну керек деп түсіндірді. Ағайынды екеуі Оксфорд университетінде оқып жүріп «Киелі кулыб» деген ұжым ашты. Олардың айтуы бойынша әрбір адам туғаннан Құдайдан қайырымшылық алады, Құдай жолында жүруге жәрдем береді. Ондай жолдарды әр түрлі әдістемелермен жүргізуге болады. Құдайға құлшылық етуді, олар ашық аспанда, үйлерде,

түрмеде, ауруханада және т.б. жолдарда жүргізуді ұсынады. Методизмнің діни ғибадаттары өте қарапайым. Бұрынғы ғұрыптардан сақталған шоқыну мен причащения ғана. Методизм қауымдары 12 адамнан тұратын класқа, топқа бөлінген. Қауым аймақтарға бірігеді. 1881 жылы дүниежүзілік методизмдік кеңес құрылады. Қазіргі кездегі методизмнің саны 31 млн. адамды біріктіреді. Олар көбінде АҚШ-та, Великобританияда (Ұлыбританияда), Австрияда, Оңтүстік Кореяда және Ресейде.

Меннониттер. Меннониттер Солтүстік Германияда шаруалар соғысы (1524-1525) жеңілген соң пайда болды. Оның негізін қалаушы Голландиялық Монно Симонс, ол зұлымдыққа қарсы белсенді күреске қар-сылық білдірді. Меннониттердің діни ілімінің негізі Менно Симонс жазған «Шын христиан дінінің фундаменті». Бұл кітапта ол барлық қауым мүшелері тең праволы, зорлыққа, соғысқа қатынаспау керек (армияға қызмет етуден бой тартады), әрбір қауым дербес дейді. Меннониттер тағдырға мойынсынбайды. Олар тіптен «Қасиетті жазбадан» да жоғары деп есептейтін жеке діни нанымға зор мән береді. Голландияда және Германиядан меннониттер басқа мемлекеттерге тарады. Олардың қауымдары Ресей мен Қазақстанда да кездеседі.

Баптизм. Ағылшын Джон Смит (1554-1612) Англияда бірінші баптистік қауымды ұйымдастырды. Баптистік (грек, суға батыра-мын, сумен шоқындырамын) қауымда ересек адамдарды суға түсіріп шоқындыратын әдет ендіреді, өйткені олардың ойынша, кәметке жасы толғандар шын сеніммен келеді дейді. Баптистердің мінәжәт (дом молитвы) үйіне кіретін есік кімге болса да ашық. Баптистер діни бостандықты талап етеді, қандай бір дін болмасын дербес өмір сүруі керек, шіркеу мемлекеттен бөлінуі керек, діни қауымдарға адамдардың барлығы тең праволы «құқты». Олар троицаны, Христостың Құдай тектес екендігін мойындағанымен, шіркеудің адамдар арасындағы байланысшы болатынына, иконға бас июге, крест, әулиелерге сиынуға, монахтыққа қарсы болуды мойындамайды. Литургия, месса сияқтылардың орнына баталық жиындар (молитвенные собрания) өткізеді. Христиандық әдет-ғұрыптар мен мейрамдардан шоқындыруды, нан үзіп жеу салты (хлебопреломлена) және қол-алақан мен басқа дем (рукоположениені) және де Христостың атына байланысты мейрамдарды қолдайды.

XIX ғ. ортасында баптистер Ресейге, ал XX ғ. басында Қазақстан жеріне де тарады. 1944 жылы СССР-де Евангел христиан баптистерінің одағы құрылды. Одан бір жылдан соң пятидесятниктер, ал 1963 жылы менониттер қосылып одақ құрды - ВСЕХБ. Белгіленген уақытында съездері өтіп тұрады. Съездер арасында «Братский Вестник» - деген журнал арқылы жаңалықтармен бөлісіп отырады. 1960 жылдан бастап ЕХБ ішінде басталып, 70 жылдары қауымдық дербес одақтар шыға бастады. Қазіргі кезде дербес үш қауымдық одақ құрылды. Олар ЕХБ одағы, ЕХБ шіркеуі кеңес және ЕХБ шіркеу автономиясы.

Баптизм Қазақстанда XIX ғ. аяғы мен XX ғ. басында пайда болды. Қазіргі кезде інжілдің христиан баптистері (ИХБ) Қазақстан Республикасындағы шіркеулер кеңесін құрды. Оның діни орталығы Қарағанды облысының Саран қаласында. ҚР ШК негізінде 7 аймақаралық құрылған. Қазіргі кезде Ақмола, Қарағанды, Қостанай және Солтүстік Қазақстан облыстарында ИХБШК топтары жұмыс істейді.

Адвентистер. XIX ғ. 30-шы жылдарында АҚШ-та баптистерден жетінші күнгі Адвентистер бөлініп шықты. Діни уағыздаушы Уильям Миллер (1782-1849) жазда 1831 жылы Иисус Христос екінші рет жерге 21 наурызда келеді деп сәуегейлік айтты, сонда ақырзаман болады деді. Одан кейінгі Миллердің орынбасары Христостың қашан келетін мерзімін белгілеуден бас тартып, оның келуі жақын, бірақ келетін күні мен сағатын ешкім білмейді дейтін болады. Адвентистердің негізгі екі ағымы бар, Жетінші күннің адвентистері және адвентис реформистер. Жетінші күн адвентистерді басқарған Элен Уайттың (1827-1815) айтуы бойынша, Христос жақын арада қайта келеді, мың жылдық патшалық құрып, күнәһарлар соңғы сот өткізеді деген жорамал айтты. Олардың ойынша, адам өлген соң жаны ұйқыға кетіп, сот болатын күні оянады. Әрбір адам күдай алдында «жазылып» қойған. Олар жанның мәңгілік өмір сүретініне сенбейді, «жан» «қатерлі сот»

уақытында қайта тіріледі де, күнәлардың жаны құртылып, күнәсіздер Христостың денесімен мәңгілікке жаратылады дейді.

Ресейге XIX ғасырдың 80-жылы тарады. Олар Қазақстан жеріне XX ғасырдың басында пайда болды. 1999 жылдың соңында жетінші күн Адвентистер, жетінші күн христиан Адвентистердің шіркеуінің Қазақстандық конференциясы Астанада өтті. 2003 жылғы деректер бойынша Қазақстан жерінде 40-тан астам сыйыну үйі бар, ал қауым мен топтар саны 60-қа жақындайды.

Иегованың куәгерлері. XIX ғасырдың екінші жартысында Америкада «Иегованың куәгерлері» - (свидетели Иеговы) деген қауым қалыптасты. Оның негізін салушы У.Руссель, Христос көзге көрінбей, 1914 жылы жерге екінші рет түсті, енді шайтанмен соғысқа дайындалып жатыр. Бұл армагедон «қасиетті соғыс» соғысында тек иеговистер қалады да шайтан мемлекетінің барлығын құртып орнына Христос басқаратын 144 мың иеговистер (қазіргі кезде олардың саны көбейді) қалып теократиялық мәңгілік мемлекет орнатады. Христос - Құдай жасаған киелі адам. Шын мәнінде Құдай бір, ол Иегова Христостық Құдайлық мәнін, о дүниелік өмір барлығын бекер дейді.

Қазақстанда Иегово куәгерлерінің 107 діни бірлестігі бар. Олардың догмалық діни көзқарастарына қысқаша мәлімет. Иегова куәгерлері - пацифистер, әскери қызметтен бас тартушылар. Олар протестанттарға ұқсап икондарға, крестке және мүсіндерге табынбайды. Ондай табынушылық - пұтқа табынушылық дейді. Діни тойлары тек -Иисус Христостың өлген күнін «Христостың өлгенін еске алу кештері» және т.б.

Протестант дінінің ағымына жататын **Елуіншілер** (пятидесятниктер) дейміз. Елуіншілер ағымы АҚШ және Германияда XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында пайда болды. Иисус Христос қайта тірілгеннен кейін елу күн дегенде апосталдарға Қасиет Рух түсті және олар басқа тілдерде сөйлей бастады деген түсініктен оларға Елуіншілер деп ат қойып кетті.

Кейбір зерттеушілердің көзқарасы бойынша Елуіншілер Баптистерден таралған деп дәлелдейді. Себебі, елуіншілердің баптистерден айырмашылығы өте аз..

Протестант дінінің ағымдары өте көп. Қазақстан жерінде байқалғандары: «Інжілдік сенімдегі христиандар» (1921); «Құдай шіркеуі» (Құдай балалары) (XX ғасырдың басында); «Пресвитериондар» және т.б. Пресвитериандық ағымнан бөлініп шыққан, біздің елімізде кездестіретін діни қауымдар: «Грейс-Благодать», «Надежда», «Косин» дегендер.

Өзін тексеру сұтақтар:

Христиандық діннің жаңа дүрлерін атаңыз?.

Иегова дегеніміз не?.

Негізгі әдебиеттер: 4, 10, 11, 13, 15.

Қосымша әдебиеттер: 3, 5, 8.

№10 тақырып. Ислам әлемдік дін ретінде.

1. Ислам діннің ілімі, негізгі қағидалары және құндылықтары.

2. Исламның пайда болуының қоғамдық-тарихи себептері.

Ислам (араб тілінде бас июшілік, құлшылық) - үшінші әлемдік, ең жас дін. Мұсылман қауымдары 120 мемлекетке тарап, 35 мемлекетте мұсылмандар саны басым болып, 28 мемлекетте мемлекеттік дін болып есептеледі.

Жалпы тарихи жағынан Ислам VII ғасырда Араб халықтарының алғашқы қауымдық құрылыстан таптық қоғамға өтуі, олардың феодалдық-теократиялық мемлекеттерінің Араб халифатына бірігуі кезеңінде пайда болып немесе осы жүйелердің тездеп өтуінің идеологиялық бейнесі болды.

VI-VII ғасырларда Аравия түбегіне әр түрлі діни ілімге бай болды. Араб жерінде орын алған, Иудаизм және Христиан, зороастризм діни ағымдары, сондай-ақ политеистік көзқарастарды да исламның идеялық көзқарасының қалыптасуына әсерін тигізді.

Ислам діні шыққанға дейін Алла (Аллах) деген Құдайға бас иген, бірақ бұл ұғымға арабтар қатардағы бір Құдайлардың есебінде қабылдады. Күрейіштер тайпаласы Мекке

қаласын қоршаған Құдайлар бейнесін және Қағбаның ішіндегі рулық Құдайлардың бейнелерін сақтап қызмет етіп, біз «Алла үйінің» адамымыз, «Алламен көршіміз» деп санаған. Тек Мұхаммед пайғамбардың түсында «Аллаға» жеке Құдай түсінігі берілді. Мұхаммед бір ғана «Жаратушы күшті» мойындады, ол «күші» - Алла еді. Міне, сол себепті ислам дінінің шығуы тікелей Мұхаммедтің өмірбаянына тығыз байланысты болды.

Ислам дінінің негізін салушы **Мұхаммед** 570 жылы Мекке қаласында дүниеге келген. Оның әкесі Абдолла Бен Абдул-Муталиб Мұхаммед туған кезде сауда-саттық жолда жүріп, Ясриб қаласында өз баласын көре алмай қайтыс болды. Анасы Амина 4 жасқа дейін баласын «ауылға», бедуинге - Халима ас-Саадияға беріп асыратты. Мұхаммед 6 жасқа толғанда анасымен Ясриб қаласына қонаққа барып, ал қайтар жолында анасы Амина қатты ауырып, Абве қонысында дүние салады. Мұхаммедтің атасы Абдул-Муталиб Мұхаммедті 8 жасқа дейін тәрбиелейді. Атасы дүние салғаннан соң, немере ағасы Абу-Талиб Мұхаммедті өзінің жанұясына алады.

12 жасынан бастап Абу-Талиб Мұхаммедті өзімен бірге басқа елдерге сауда-саттық жасағанда алып жүреді. Мұхаммед ер жеткен соң, сауда-саттықты өзі жасай бастайды. Сонымен қатар, Хувайлиданың қызы Хадиджа (жесір әйел) Мұхаммедке ірі тауарлар беріп, сауда-саттық жасатады. Қатарынан екі рет алыс елдерге барып, Хадиджаның товарларын сатып, үлкен олжамен қайтқаны үшін, оның адалдығы үшін, Хадиджа Мұхаммедке тұрмысқа шығуына ризашылығын беріп, үйленеді. Ол кезде Мұхаммед 25 жасқа, ал Хадиджа 40 жасқа толған кездері болатын. Осындай жастық айырмашылыққа қарамай, олар бақытты өмір сүреді. Хадиджа болса Мұхаммедке 6 бала: екі ұл, төрт қыз туады. Өкінішке орай Фатимадан басқа балалары Мұхаммедтің тірі кезінде өледі. Хадиджа Мұхаммедтің тек әйелі ғана болған жоқ, ол ең жақын досы болды. Мұхаммедті барлық жағынан қолдап жәрдем беріп отырды. Мұхаммед болса Хадиджаны сүйгенінен және сыйлағанынан, оның тірі кезінде басқа әйел алған жоқ.

Мұхаммедтің қай кезде, неше жаста дін жолын бастағанын ешкім де айта алмайды. Бірақ білетініміз ол өз уақытында көптеген діндермен таныс болғандығы. Сауда-саттық жолда, көптеген елдерге барып, олардың діндерімен танысты. Меккенің өзінде де көптеген діндер болғандығын біз жоғарыда айтқан болатынбыз. Бірақ Мұхаммед осы діндердің біреуін де қабылдамай өз жолымен жүрді.

Мұсылмандар түсінігі бойынша, ислам уағызында «Құран» Алланың үмбеті Мұхаммедке Жәбірәйіл періште көктің бірінші қабатынан түсіріп, бір оқиға боларда, не бір жағдай туарда оның үзінділерін Мұхаммедке мезгіл-мезгіл жіберіп тұрыпты. Ал Мұхаммед сол Құдайдың берген өсиеттерін халыққа ауызша жеткізіп отырды. Құран Құдай сөзі болғандықтан бұған ешкім де ешбір шәк келтіруге тиіс емес.

Қазіргі «Осман шығарған Құран» 114 сүре, 6225 аяттан (басқа да Құранның түрлерінде 6204 және 6336 аяттан) тұрады. «Медина Құранында» аяттардың саны 6000, «Куфа Құраны» мен үнді мұсылмандарының Құранында 6232 аяттан тұратын Құрандар кездеседі. Шиитер колданып жүрген Құранында 115 сүре бар.

Барлық сүрелер көлеміне қарай орналасқан, басында ұзақ сүрелер, одан кейін орта, ақырында қысқа сүрелер. Сүрелердің аттары өздерінің мазмұндарымен анықталады. Бірақ біраз жағдайларда сүренің аты өз мазмұнына сәйкес келмейтіні де бар.

Біздің заманымызда ең дұрысы Құранның араб тілінен аудармасы болып есептелетін академик И.Ю.Крачковскийдің еңбегі, оның аудармасы 1963 ж. шықты. Қазақ тіліне араб тілінен «Құран кәрім» аудармасын 1991 жылы Алматы қаласынан қажы Р.Нысанбайұлы мен У.Қыдырханұлы аударды. Дегенмен Құранды аударуға рұқсат болғанымен, намаз оқу бес парызды орындау тек араб тілінде жүруі керек.

Ислам дінінің шығуына байланысты, Мұхаммедтің ауызекі айтқан қасиетті сөздері және Мұхаммедтің күнделікті өмірдегі мінез-күлқы мен әдет-ғұрыптарын іс-әрекеттері арқылы айтылуы суннаны шығарды.

Суннаның немесе Хадистің шығу себебі Құран кітабындағы 114 сүре барлық мұсылман өмірінің қатынастарын көрсету мүмкін болмағандықтан, мұсылмандар арасындағы қатынастарды Мұхаммедтің өміріне сәйкес етіп көрсету. Қандай бір іс-әрекетке мұсылман кездесе ол шешімді Мұхаммед өмірінен тосуы керек. Екіншіден, Хадис арқылы мұсылман өміріне жаңа әдет-ғұрыптар енгізуге икемді болды.

XI-XII ғасырларда Құран мен Суннаның арқасында фикха (мұсылман заңы) немесе **шариат** құрастырылды. **Шариат пен фикха** синоним есебінде қолданылады. Фикханың негізгі қызметі - мемлекет пен қоғам арасындағы, азаматтық қатынастарды реттейтін құқық (заңы). Шариғат жолдары - Құдай жолдары, оларды орындау әрбір мұсылманның борышы. Шариғатта діни әдет-ғұрыптар, діни салттарды орындау жолдары да көрсетіледі. Фикха сол орындаудың практикалық жолдарын, әрбір адамдардың өмірге байланысты, қалай және қайтып орындау керектігін көрсетеді.

Шариғат төрт Ислам құқығына негізделген: **Құран, Сунне, Иджме** (мұсылман қауымының және оқымыстылардың пікірлеріне) және **Қияса** (ұқсату арқылы жасалатын пікірлер). Құранда заңдық емес, этикалық меже мен діни, азаматтық және қылмыстық талаптар бар. Заңдық межелер он шақтыдан аспайды. Екі-үш мыңдай заңдық шешімдер (Мұхаммедтің шешімдері) Суннада.

Мұсылман дінінің парыздары. «Ислам» деген ұғым араб тілінде «бас июшілік», «күлшылық» деген мағына бойынша күлшылық ету, табыну екі бөлімнен тұрады. Біріншісі, міндетті түрде, ал екінші бөлімі, ерікті түрде орындалатын діни іс-әрекет.

Біріншіге, бес «парыз» діни іс-әрекеттер жатады. Олар: 1. **Иманану** (тавхид) - сену деген сөз, яғни бір Құдайға сену «бір Алладан басқа Құдай жоқ және Мұхаммед оның бізге жіберген елшісі» - дегенге сену. 2. **Намаз** - арабша «саят». Намаз сөздері Аллаға сыйыну, тілек тілеу, құлдық үрумен өтеді. Күн сайын бес рет сыйыну (намаз). Әрбір сыйыну (намаз) рахаттан (араб тілінде құран сүресінен үзінді, дене тұрғысы мен қозғалысы) тұрады. Танертеңгілік 2 рахаттан, түскайталық, кешкі және түнгі 4 рахаттан, түнгі - 3 рахаттан... Жұма күнгі намазды мешітте оқу ұсынылады. Намазға қалай дайындалу керек, қалай оқылуы керек шариғатта рет-ретімен жазылып көрсетіледі.

3. **Зекет** (қайыр) - жылына бір рет мұсылмандар өздерінің табыстарының 10/1 бөлігін Мешітке беріп отырулары керек. Ислам діні мемлекеттік дін деген елдерде, барлық меншігінің нақты құнының немесе оның таза пайдасының 2,5%-ын кұрайды. Мұсылмандардың түсінігі бойынша, зекет-қайырымдылық, мейірімді іс, ресми салық, ерікті кұрбандық т.б. Ислам дінінде басқа да садака беру бар, мүгедек, жесір, жетім адамдарға қайырымдылық ету.

4. **Ораза** - арабша «ас-саум» ұстау, «Рамазан» айында отыз күн ораза ұстау. Ораза ұстауда таң атқаннан (ақ жіпті қара жіптен айырғанда) кешке дейін (ақ жіпті қара жіптен айыра алмау), яғни жарық күннің өне бойында тамақ ішуден, судан, шылым шегуден, жыныстық қатынастан толық тыйылуды білдіреді. Ораза тек нәпсіні тазалау емес, рухани тазаруға да жатады. Денсаулыққа жақсы әсерін тигізеді деп түсіндіріледі. Рамазан айы ең «қасиетті ай», ораза әрбір пенденің адамгершілігін білдіретін сауапты іс деп түсінеді..

5. **Хаджи** (хаджж) - әрбір мұсылман өмірінде ең болмағанда бір рет Мекке мен Мәдинеге барып, Каабаны айналып, намаз оқып, Мұхаммедтің бейітіне құран оқып, құрбан шалып қайтуға тиіс шалып қайтады.

Қажыға барып келген адамдарға «қажы» атағы беріледі. Оның кіші мешітті басқаруға құқықтық правосы бар. Болса да хаджның ең бір алға қойған мақсаты, барлық мұсылмандардың басын қосу, олардың барлығы, ұлттарына, тілдеріне қарамай бауырлас екенін сезіну. Сондықтан хаджда терең діни, идеологиялық және саяси мән бар. Осы бес намаздан басқа діни көзқарас толық болу үшін әрбір мұсылман ең болмағанда 5 сенімге кәміл сенулері керек. Олар: 1) Алланың әр түрлі періштелері. 2) Құран мен хадис кітабын Алланың жіберген кітабы есебінде, олардағы әрбір сөз Алланың сөзі деп сену керек. 3) Алланың пайғамбарларына, әсіресе ең соңғы пайғамбарға -Мұхаммедке сену керек. 4) о

дүниенің барына - жұмақ пен тозаққа сену керек. 5) тағдырға, әрбір адамның тағдыры Алланың қолында екеніне сену керек.

Салттар. Құлшылықтың екінші бөлімі, ерекше түрде орындалатын діни салттар мен діни мейрамдар. Оларға жататындар: 1) Балаларды сүндетке отырғызу. Жас балалардың балағатқа жеткенін көрсету, «шын» мұсылман қатарына қосылғандығын көрсетеді. Бала сүндеттеуді қазақтар көбінесе баласы есейіп қалған кезде, 5-9 жас арасында орындайды. 2) Құрбан шалушылық. Құрбан айтта орындалады. Бұл мейрам ораза өткен соң, жетпіс күннен кейін құрбан айты мейрамдалады. Құрбан айт 3-4 күнге созылады. Бұл салт Ибрахим пайғамбардың өз баласын Аллаға құрбан шалуға дайын болғандығы туралы шықты.

Екінші бір мейрам **ораза айт** (ар. Ид аль-фитр.). Бұл мейрам ораза біткеннен соң жасалады. Бұл мейрамда мұсылмандар өздерінің қайтыс болған жақындарының бейітіне барады, үй-үйлерге кіріп тамақ, дәм татады, садақа береді. Елеулі діни мейрам деп жұма күнін айтады. Әрбір жұма намазда, мұсылмандар мешітке жиналып намаз оқиды, себебі Мұхаммед Меккеден Мединаға ауысқанда ол күн жұма күні болыпты. Ақыр заман болар алдында жұма күнінен басталады дейді. Со л себепті жұма күн мұсылмандар үшін қадірлі күн.

Жалпы Халифаттың басқаруы X ғасырдан бастап Аббасидтердің қолына өтті. XIII ғасырға дейін мұсылмандар орталығы Бағдат қаласына ауысып, бұл қала ислам дінінің тек орталығы емес, үлкен мәдени-ғылым орталығына айналды. Осы кезде атақты ғылыми адамдар шығып, Араб мемлекетін өркениетті елдер қатарына қосты.

Ислам дінінің негізгі ағымдары. Құранда пайғамбардың «бөлінбеңдер» деген нұсқауын тыңдамай Ислам діні бірнеше ағымдарға бөлініп кетеді. Хараджиттеден кейінгі, елеулі екі ағымына: суннизм және шиизм тоқталайық.

Суннизм. Ислам дінінің ең үлкен ағымы (90%) суниттер. Сунниттердің шиит ағымына қарама-қарсы, ортодоксиялық ағым болып құралды.

Суннәнің (хадистің) алты жинағын құранмен бірдей мойындаған көпшілік мұсылмандарды ахль-ас суннә, яғни сунниттер деп атады. Суннизмнің негізгі айырмашылығы: алғашқы төрт халифаты заңды деп мойындау; 6-хадисты ешбір күмәнсіз мойындау; суннизмнің 4 мектебінің (маликитік, шафиитік; ханифиттік немесе ханбалитік) біріне жату. О дүниеде Құдай мен адам арасындағы қатынастарда Мұхаммед пайғамбардың ешбір қатысы болмауы; Мұхаммедтің пайғамбар, Али болса Халиф есебінде қабылдау; Шиизмге қарағанда Суннизм ағымында сектлердің аздығы және т.е.с

Шиизм. Араб елінде, Мұхаммед пайғамбар қайтыс болғаннан соң, Халифаттық басқару басталды. Төртінші халиф Алидің тұсында ең үлкен рулардың арасынан алауыздық көзқарастар пайда болды. Омейядтар рулары, хурайш руынан шыққан Алиге қарсы шығып, бір тұтас халифаттық басқаруды қолдамады. Осының салдарынан, Алидің оппозициялары, оны өлтірумен аяқтады. Алиді жақтаушылар «екі нұр» деген (теория) көзқарас таратты, бұл көзқарас бойынша: бірінші нұр Мұхаммед болса, екінші нұр Али еді. Солай болғаннан соң Құранға Алидің де атын пайғамбар ретінде ендіру керек еді. Осылай, Алиді де пайғамбар есебінде қабылдаушылар Шииттер (арабша, топ, партия) деп аталды. Осының арқасында Шииттер Құранға тағы бір сүре қосты (114 сүренің орнына 115 сүре). Шииттер қасиетті аңызында, сунниттік Халифтар билікті заңсыз күшпен тартып алушылар деп түсіндіреді. Олар Алиді және оның ұрпағын өздерінің заңды басшылары деп санап, сунниттік Халифтарға Мұхаммедтің қызы Фатима мен Алиден тараған ұрпақтың 12 имамын қарсы қояды. Шииялардың діни догмасының құрастырылуы VII ғасырдың ортасында Аббасид династиясында жасалды.

IX ғасырда Шииттердің 12-ші имамы жоқ болып кетті, оның аты Мұхаммед аль-Махди болатын деген аңыз таратты. Ол көрінбейтін басшы деп жарияланды, өйткені ол өлген жоқ, оны Аллатағала өзіне керек болғандықтан, жасырып қойды деп сенеді. Аллатағала кажет болған кез-де оны қайтып жер бетіне жібереді, ол келіп жер бетіне әділеттік орнатады дейді. Сөйтіп «Махди» (жасырып имам) мен оның жер бетіне қайта

оралуы жөнінде ілім шиизмнің басты уағызына айналды Шиит ағымынан көптеген қауымдар (партия) бөлініп шықты және ол қауымдар өз бетімен тағы да майда қауымдарға бөлініп отырды. Ең үлкен қауымдары: қайсандықтар, зейдиттер, имамиттер, «шектелген» шииттер және исмаилиттер.

Өзін тексеру сұрақтар:

Ислам діні - араб мәдениетінің бастамасын қалай түсінеміз?.

Мұсылман - мұсылман діннің негізін салушыларды атаңыз?.

Мұсылман дінінің ерекшеліктерін сипаттаңыз?

Мұсылманның негізгі бағыттарына талдау жасаңыз?

Исламдағы мистицизм дегеніміз не?.

Шығыс ренессансы мәдени феномен ретінде қарастырыңыз?.

Негізгі әдебиеттер: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 13.

Қосымша әдебиеттер: 4, 8.

№11 тақырып. Ислам әлемдік дін ретінде.

1. Ислам қазіргі әлемде.

Қазіргі ислам. Ерте дәуірдегі «Алтын ғасырдағы исламға», қайта оралу идеясы көптеген елдерде әртүрлі саяси-элеуметтік қозғалыстар туғызды. Мысалы, XVIII ғасырда Аравияда Ваххабиттік қозғалыс шықты. Ол қозғалысты басқарған Абд ал-Ваххаба (1704-1792) болды. Оның негізгі идеясы алғашқы мұсылман қауымдық кезіндегі «таза» Мұхаммедтің ілімін қолдау керек деді. Ол ілім бойынша Алладан басқа Құдай жоқ, Мұхаммед -жай адам, оны Құдаймен теңеуге болмайды. «Алла жолына» қарсы келу-шілер қатарына әулие адамдары, киелі жерлерді, магиялық іс-әрекеттерді, басқа да ескі діндердің әдет-ғұрыптарын жатқызды. Олар тек Күран мен Суннаны ғана Ислам дінінің «таза жолы» деп қарастырды. Олар тағы да байлыққа, тойымсыздыққа қарсы, кедейлікті мақтап, мұсылман «бауырлықты» жақтады. Ваххабиттер мұсылман емес халықтарға «әулиелік соғыс» жариялады. Олар дінді қорғауда фанатикалық жолда, керек болса экстремистік іс-әрекеттер де жасады. Ибн Абд аль лімі орта аравияның Саудидов руына үлкен жәрдемін тигізіп Саудидтік Мемлекет құруына жәрдем берді. Қазіргі кезде ваххабизм Саудавия Аравиясының негізгі идеологиясы.

Қазіргі кезде немесе 1962 жылы «Ислам Әлем лигасы» деген мұсылман одағы құрылды. 1969 жылы «Ислам конференциясының одағы» деген, үкімет деңгейіндегі одақ қазіргі ең биік одақтасудың орны деуге болады.

Қазақстан жеріндегі Ислам. Ислам діні Қазақстанға VIII ғасырдың соңынан бастап IX ғасырдың басында тарай бастады. 766 жылы Карлуг Ханы Қазақстанның Жетісу және Оңтүстік аймақтарын жаулап алып, мұсылман мәдениетін таратты. X ғасырдың басында Карахандықтар мемлекетін құрған Сатук абд аль-Керим Богра ханның (915-955) баласы 960 жылы Исламды мемлекеттік дін ретінде жариялады.

Дегенмен, кең байтақ Қазақстан жеріне X ғасырда ислам діні толық таралды деп айту қиын. Себебі, осы күнге дейін ислам дінінің Қазақстан жеріне таралу мәселетеушілердің пікірінше, Ислам діні біздің еліміздің оңтүстік аудандарына, атап айтқанда, Орта Азия мен Кавказға VII ғасырда тарала бастаған десе, екінші біреулері Ислам діні Орта Азия мен Қазақстан жеріне IX-X ғасырда енді дегенді айтады. Исламның VIII ғасырда Қазақстан жеріне енгенімен, бұл діннің өте ұзақ жылдар бойы кең байтақ қазақ жеріне таралғанын барлық зерттеушілер қолдайды. Бұған қосымша Ш.Уәлихановтың Ислам қазақ жеріне XIX ғасырда ғана толығынан таралды деген көз-қарасы да бар.

Ислам қазақ жеріне толық орнағанымен, оның даму «деңгейі» әр-бір аймақта бірдей емес. Бұндай ерекшелік тек Қазақстан жеріне ғана тән емес, ол қазіргі зерттеулер бойынша дүние жүзіндегі мұсылмандық елдерінде де осы секілді ерекшеліктері бар. Ең жиі кез-десетін көзқарастар: **миссионерлік көзқарас** - Исламды қазақтар үгіт-насихаттың күшімен, формалды түрде қабылдады, ұлттық әдет-ғұрыпқа тигізген әсері шамалы деген көзқарас.

Екінші көзқарас, **Реставраторлық пікір** - қазақтың өзіндік, ұлттық діндеріне: шамандық, зорастримдік, тәңірлік діннің ықпалы басым, сондықтан Ислам қазақтар үшін негізгі дін емес. Үшінші көзқарас, қазақтар ислам дінін **Орта Азия және Еділ бойы** халықтарының ықпалымен қабылдаған деген тағы сондай көзқарастар бар. Осылардың барлығы бұл мәселенің күрделілігін білдіреді. Әрбір көзқарастардың өзіндік дәлелі бар. Мысалы, анимистік көзқарасты алып қарастырсақ, осы күнге дейін қазақтардың арасынан мынадай сөздерді естуге болады: «Иә аруақ, иә Құдай, қолдай көр, пәле-жаладан сақта!». Бұндай пікір туралы Ш.Уәлиханов: «Қазақтар өмірдің қиын сәттерінде өздерінің ата-бабаларының есімдерін еске алады. Ал, кез келген табыс аруақтың қолдауымен болады деп есептейді» - деп жазған немесе қазақтардың пікірлесу кездерінде мынадай сөзді жиі естуге болады: «Әруақ ырза болмай, тірі байымайды» деген сөзді. Міне, осылай сан-алуан ерекшеліктерін корсете беруге болады. Осының арқасында қазақтың діни жүйесі бірінен соң бірі келетін діндер деп қарастыруға да болмайды. XI ғасырда қазақ жеріне көптеген діндер сіңіп таралған болатын. Тек нақтылы тарихи кезеңдерде, ұлттық саяси-идеологияның қалыптасу кезінде, қазақ дәстүрлі мәдениетінің қалыптасуында Ислам діні басым болды да, ол «ұлттық» дінге айналды. Себебі ислам діні қазақ елінің көшпелі жеріне, әдет-ғұрыптарына басқа діндерге қарағанда икемді де, тәжірибелі де болды. Ислам дінін қабылдай отырып, қазақ діни өкілдері ол діннің кейбір уағыздарын өзгертіп, оларға ғасырлар бойы өздерінің санасына қалыптасқан ескі діни ұғымның пішінін береді. Мұнымен бірге Ислам дінінің өзі де жергі-лікті діндердің ықпалымен өзгере бастайды. Сонымен, Ислам «ұлттық» дінге айналады. Қазіргі қазақ ұлттық минталитеті бойынша қазақтардың басым көпшілігі «қазақ» деген ұғымды «мұсылман» деген ұғыммен бір-дей қабылдайды.

Жоғарыда көрсеткендей, Қазақстанға Ислам діні караханидтер (XI-XII ғғ.) тұсында да едүір таралды. Әсересе, В.В.Бартольдтың айтуына қарағанда, монғолдар жаулап алған жерлердің бәрінде XIV ғасырда Ислам діні үстем дінге айналды. Сондықтан монғолдар жаулау тұсында да бұл дін қазақ даласында бірте-бірте тамыр жая бастады. Ақсақ Темір тұсында Ислам дінінің маңызы мұнан да жоғары көтерілді. Себебі, Темір заманында ірі қалаларда мешіттер салынды. Темір Ислам дінінен басқа діндерге қарсы болды. Ол Ислам дінінің идеологиясын нығайтты.

Ислам дінінің таралуының тағы бір себептері Орта Азиядағы Ислам дінінің орталықтары Хиуа мен Бұхара үлкен әсерін тигізді. Сонымен қатар көрші елдермен қатынаста (тәжік, татар, азербайжан) олардың исламдық көзқарастары да әсер етті. Ислам діні қазақ даласына енген сайын бұл байланыс діни негізде нығая түсті.

Қазақ еліне Ислам дінінің ағымы суфизм таралды. XII ғасырда қазақ жерінен шыққан атақты дін ғұламасы Хозрет Сұлтан Ахмет Яссауидің (1105-1166) діни ілімімен суфизмнің ясовизмдік ағымы таралды деп айтсақ та артық болмайды.

Яссауи араб-парсы мәдениетінің гүлденген заманында өмір сүрді. Яссауидің негізгі діни пікірлері «Хикмет-нәме» деген өлеңдер жинағында баяндалды. Бұл өлеңдер жинағында Исламдық діни нанымды одан да жоғары көтерді.

Яссауидің өшпес даңқын әрі қарай көтерген адам Ақсақ Темір (1336-1405) болды. Ол Яссауидің моласының басына көптеген Шығыс елдерінен таңдаулы тас оюлағыш өнерпаздарды, әскери күлдарды алып келіп мешіт тұрғызды. Кейіннен осы мешіттің маңында Түркістан қаласы пайда болды.

Жалпы Ислам дінінің қазақ мәдениетінің даму үрдісіндегі рөлдері әлі де жете зерттеліп біткен жоқ. Ондай ғылыми зерттеу әлі алда деп ойлаймыз. Қазіргі кезде Қазақстан егемендік алғаннан бастап, өз елінде жеке дербес Мұсылман орталық қауымы (ДУМ) ашылды. Жылдан жылға мұсылман мешіттері көптеп ашылып, емін-еркін әрбір мұсылмандар өз діни қажеттілігін орындауға мүмкіндік жағдай туды.

Өзін тексеру сұтақтар:

Ислам дінінің Қазақстандағы таралуын қалай түсінесіз?

Ислам дініне үлес қосқан ойшылдарды атаңыз?

Исламды қалай түсінесіз?.

Ислам теологиясы дегеніміз не?.

Исламның негізгі бағыттарын атаңыз.

Исламдық модернизм және фундаментализм дегеніміз не?.

Негізгі әдебиеттер: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 13.

Қосымша әдебиеттер: 4, 8.

№12 тақырып. Қазіргі дәстүрлі емес діни сенімдер.

1. Дәстүрлі емес сенім» ұғымы («неорелигия», «Жаңа ғасырдың діні», «жаңа діни қозғалыстар»).

2. Дәстүрлі емес сенімдердің ерекше белгілері және жіктеуі.

Дәстүрден тыс діндер деп негізінен дүниежүзілік немесе үлкен ұлттық діндерден бөлініп шығып, бір-бірімен қосыла отырып, біріккен қазіргі діндерді айтамыз. Олардың шығу себебі үлкен саяси-әлеуметтік және мәдениеттің жаңаруына байланысты, әлеуметтік-саяси өзгерістермен, демографиялы қозғалыстармен және де дәстүрлі діндердің ықпалының әлсіреуімен байланыстырылады.

Өздерінің діни ілімдерінің мазмұнына, діни рәсімдерінің атқарылуына қарай **жаңа христиандық, жаңа бағдарламалық, оккультистік, жаңа пұтшылдық** болып бөлінеді. Екінші жағынан, олар ілімімен де ұйымдастыру жүйесімен де ерекшеленеді. Үшінші ерекшелігі, олардың ілімі мен ресми тәжірибесі синкреттілікпен және дүниежүзілік діндердің көптеген қағидаларын ұстанушылығымен дамиды.

Дәстүрден тыс діндер белсенді миссионерлік қызметімен ерекшеленеді (әсіресе жастар арасында). Жаңа көзқарастың басшылары бұл заманның «күнәкарлығын» көрсетіп, одан шығу жолдарын білетіндігін айта келіп, адамгершілік жолдары мен даналық ақылдың өкілі ретінде өздерін ұсынады.

Қазіргі дәстүрлі емес діни қозғалыстардың, сенушілік маңызы бойынша діни әдет-ғұрыптары, рәсімдік іс-әрекеттері арқылы айырмашылығы болады. Олар саны жағынан өте көп. Осы бір әр түрлі ағымдарын елеулі белгілерімен ең кем дегенде 5 топқа бөлеміз:

1. Неоориенталдық табыну: «Общество Сознания Кришны», «Тихоокеанский дзен - буддийский центр», «Миссия Божественного Света», «Трансцендентальная медитация» және т.е.с.

Неоориенталдық табынудың шығу тамыры Шығыстан, будда және индуизм діндерінің осы заманға бейімделген түрінен шықты. Будда діни ағым - мистикалық жолмен, алғашқы Құдай жолын имманенті «ішкі» жолмен жандандыру. Өмір сүріп тұрғандардың барлығы иллюзия (қиял), оның жасырын соңында Құдайдың шындық табиғаты бар, ол гармониялық және әділеттілік. Максат осы табиғатқа әр түрлі әдістермен, медитациямен қосылу. Медитациялық үрдіс (ойлану, сезіну, ішкі дүниеге шүкшиып көңіл аудару, сыртқы қоршаған дүниеден безу), әр түрлі мантрлық сөздер айтып, кайталау, кайталау үрдісінде мистикалық маңызы шығады. Діни сенімдік жағы екінші орынға кетіп, бірінші орынға ақиқат жолға түсу, Гурудың беделінің артуы.

2. Неохристиандық одақ — «Церковь объединения», «Семья Детей Бога» және т.с.с. Бұл діни ағымның ерекшелігі - Христиан идеологиясы мен шығыс дінінің элементтерінің синкретикалық қоспасы, эсхатология мен messiандық көзқарасқа бұрмалау, қауым басшысы Құдай жіберген пайғамбармен теңестіру.

3. Сейентологиялық ағым «Церковь Саентологии», «Космические религии» және т.б. Бұл табынушылық әр түрлі физикалық приборларға мистикалық мағына беру. Осы аспаптармен әр түрлі мистикалық құбылыстарды байқау, өлшеу, оның физикалық, биологиялық табиғатының әсерін байқау. Мистикалық тұрғыда әлі **де** тексеріліп біліп болмаған психикалық құбылысты, қоршаған табиғат құбылысын түсіндіру.

4. Жаңа Магия, спиритизм. Бүгінгі күнге дейін сақталып келе жатқан сиқыршылық, балгерлік, шамандар, бал ашқыштармен қатар жаңа магиялық ілім және оның институттары, Батыс пен Шығыс әдет-ғұрыптарын қосып жаңа балгерлерді, сиқыршыларды шығарды. Бұл жерде Мексикандық мифтік ілімін Карлос Костанелді алуға

болады. Осы кезде Европа және Солтүстік Америка спиритистік қозғалыс және өлген адамдардың жанымен сөйлесу практикасын айтамыз.

5. Ібіліс немесе шайтан тобы (сатанинские группы). Ібілістік түсінік ертедегі Ирактан, «Көк кітап» деген кітапта жазылған хабарлар туралы діни аңыз. Ібіліс туралы кітапта зорлықты және зомбылықты бірінші орынға қояды, кесірлікті жаманшылықтың кайнар көзімен, жын-шайтандармен мистикалық жолмен араласып сөйлесу. Олардың айтуы бойынша кесір, жаманшылықты үгіттеушілер - Христиан дініне қарсы күрес жүргізушілер. «XX ғасырдағы діндер» халықтың көңілін өздеріне аудару үшін сыртқы ерекшеліктеріне, әдеттен тыс нәрселерге аса көңіл бөліп, адамдарға эмоционалды-психологиялық әсер тигізуге тырысады.

XX ғасырда шыққан әдеттен тыс діндердің тек түрлерін санап шығудың өзі де үлкен жұмыс. Сол себепті біз кеңірек және тереңірек таралған кейбір түрлеріне ғана тоқтап өтеміз.

Неоориенталистік табынушылықтың бір түрі **«Кришнаның санала қауымы»** (Общество сознания Кришны) келетін болсақ, діни ағым вайшнаизм діні мен веданың философиялық көзқарасының ерікті одағынан шыққан қауым. Бұл діни ағымның негізін салушы - Үнді діни үгіттеушісі Абхай Чарин Де (1806-1977), сал Қушаның аты Бхактиведанта Сваии Прабхупада, езінің ілімін «Бхагават - Гита сондай» деген кітабында, тағы басқа кітаптарында жазып көрсетті. Оның кітаптары 40 тілге аударылып таралған, орыс және қазақ тілінде де кітаптары бар.

Вайшнавов ілімі бойынша ең бір ақиқат Құдай - Кришна, ол үш аспектіде бізге көрінеді: Бхагаван, Брахман, Параматма. **Бхагаван** - бұл Құдай ең жоғарғы аспект, қол жетпейтін сапасы бар, өте бай, күшті, даңқты, сұлу. **Брахман** - жекеленген аспект, барлық жерде кездесетін абсолютті ақиқат, шексіз, сапасыз күш, жеке Құдайдың трансцендентальды сәулесі. **Параматтық аспект** - ең жоғарғы жақ, ол барлық тірі жандардың жүрегінде, жеке, өзіндік жандармен бірге тұрады. Құдай мәңгі және оны ешкім жасамаған, оның көптеген аспектілері бар, оның екі энергиялық күші бар: ол барлық тірі жанды және әлемді жаратқан. Ең бірінші аты - Кришна. Ол өте сұлу, кара терілі жас жігіт. Қалған құдайлар - жартылұдайлар - аватарлар кайталаулары керек.

Алматыда 1990 жылдан бері «Кришнаның Санасының Қауымы» ұжым құрды. 1996 жылы олар заң алдында тіркеліп, қауымдары өмір сүрде.

Жаңа христиандық (неохристианство) ағымдар болса христиан шіркеуінен бөлініп шыққан Квакерлер, Пятидесятниктер, Иеговистер, Адвентистер және т.е.с ағымдарға толы.

Әмбебаптық дәстүрлі емес діни қозғалыстардан Бақайлық сенімді қарастырайық. **Бахай діни қауым** XIX ғасырда Иранда пайда болды. Оны шығарған адам - Мирза Хуссейн Али Нури, кейіннен «Бахаулла» деген атақ алған. «Бахаулла» арабша «Даңқтың Тақсыры» деген ұғымды береді. Бахаулла өзінің ілімін көптеген шығармаларында қарастырып кетті. Қазіргі кезде Бахауллалар 190 мемлекетке тарады. Бахаулланың Қазақстан жеріне 1938-1939 және 1950 жылдары Орта Азиядан және Закавказьядан саяси жер аударушылықтың аркасында таралған. Олар бірінші Петропавл, Иртыш, Павлодар, Чилик ауылы, Алматы облысында таралды. Кеңесодағы заманында Бахай қауымдары жартылай заңсыз болды. 1990 жылы тамыз айында шыққан «О свободе вероисповедания» деген заң бойынша Алматы қаласында жергілікті Рухани жиналыста өздерінің қауымдарын құрды. 1994 жылы Бахай қауымы заң жүзінде тіркеуге алынды. Ал 2002 жылы Қазақстанда 19 қауымы тіркелді. Орталы-ғы Алматы қаласында орналасқан.

Бахауллы ілімі «Китаб-ул-Ахдас» деген кітабында жазылған.

Бахайлар өздерінің киелі кітабын оқу үшін олар өздерінің белгілеп алған үйінде бірге жиылып дұға оқиды. Негізгі бас қосулары 19-ы күні, яғни «Мейрам күні», ол «кездесу» күні тек дұға оқу емес, басқа да қауымдық проблемаларды шешеді.

Келесі бір синкреттік дін ағымы **Саентология** діні 1954 жылы пайда болды. «Саентология» деген сөз латын тілінде «білім», «калай білімді білу керек» деген мағынаны білдіреді. Саентология түсінігі бойынша «адамның рухын» зерттеу және

өзімен-өзінің катынастық жұмысын әлеммен және «басқа өмірмен» катынасын зерттеу. Бұл діннің негізін калаушы Л.Рон Хаббард 1954 жылы Лос-Анже-лесте, Калифорния штатында Саентологиялық шіркеуді тіркеді.

«Саентология» - системалық білім кұрылысы, фундаменталдық ақиқат анықтамасының жалғасы. Ондай ақиқаттықтардың бірі: «Адам жаны өлмейтін рухани нәрсе». Оның өмірлік тәжірибесі бір өмірден асып кетеді. Қазіргі кезде оның мүмкіндігі элі жүзеге асырылып болма-ғанымен, оның потенциясында шек жоқ. Адамның табиғаты кайырымды және рухани бостандылығы өзіне ғана немесе жақындарына байланысты емес, ол әлеммен жекеленуінде. Ең жоғарғы саентологияның мақсаты рухани ақиқаттық ағартушылық және адамның бас бостандығы.

Қазақстанда саентологиялық ұйымдар мен топтар көптеген калаларда бар және әр жыл сайын олардың қатарлары өсуде. 1994 жылй ақиқаттықтардың бірі: «Адам: Дианетика» топтары Алматыда, Қарағандыда, Павлодарда Хаббард идеясын насихаттауға арналған қоғамдық ұйым ретінде тіркелген.

Ібіліс топтары. Ібіліс шіркеуін кұрушы Антон Ла Вей (Сан-Франциско, 40 жылдары). Оның негізгі идеясы «Сатана Таураты» атты еңбегінде. Ібіліс күші билік пен табысқа кол жеткізуге мүмкіндік беретін күш көзі деп жазды. Ібіліс күші «Қараңғылықтың күші». Оның негізгі ұраны - «Өлсіздерге - өлім, күштілерге - байлық» және адамдардың өз-өзін танытуында барынша еркіндік беру. «Сатанизм өзінің жолын ұстанушылардың өз табиғи қажеттіліктеріне еркіндік берген кездегі іс-әрекетін қолдайды. Өзін-өзі тыюдың орнына теріс әрекет колдау. Қуану арқылы күш жинау».

Ібілістің күлшылық ету және салт-дәстүрлерін жасау қауыш жиналысында (шабаштарда) жүзеге асырылады. Шабаштарда, ереже бойынша, еркектер де, әйелдер де жиналады, жекелеген топтарға айрықша абыздар мен абыз абиелдер басшылық жасайды. Шабаштардың өткізілу сипаты туралы мәліметтер көп емес. Олардың өткізілу сипаты сол ұйымның басшысының тікелей ілімдік, моральдық, саяси көзқарастарына байланысты болады деп есептейміз. Дегенмен олардың жоралғысының үш түрі бар дейді: жыныстық, кайырымдылық не аяушылық, бұзушылық. Ібіліс шайтан және т.б. көзқарастық альтернативті діни көзқарас деп қарастыруға да болады. Аздаған және нашар ұйымдастырылған Ібіліс топтары біздің елімізде кездеседі.

Мұсылмандық шығыстағы діни қозғалыстар. Ислам діні де басқа діндерге ұқсап саяси, мистикалық, экзотикалық ағымдар бөліп шығады. Жоғарыда көрсеткендей, қоғамдық-саяси ағым Ваххабизм деді. Қазіргі кезде Сауд Аравиясының ресми идеологиясы болып табылады.

Таблиги Джамат қозғалыстары. Бұл қозғалыс ваххабий ағымымен тығыз байланысты. «Таблиги жамат» (мұсылман үлемдердің кеңесі) 1927 жылы Дели қаласының жанындағы Мевет деген жерде Муалана Мұхаммед Ильяс Кандеххвели (1885-1944) деген деобондиялық богослав негіздеді. Бұл қозғалыс соңынан Ауғанстан «Талибанының» қозғалысына айналды. Бұл қозғалыстың негізі тек молдалар емес, саяси қозғалысқа тікелей қатынасы бар молдалар болды. Олар - XIX ғасырда Үндістан елінде Диобанд деген каладан шыққандар.

Диобандиялық Мазхаб мектебі екі ағымдық ілім берді. Бірінші, Алигарха университетінің ілімі, ислам богославтарын дайындайды, олардың ілімі батыс европалық білімге жакын. Екінші ағымы, консервативті ілім, олар ислам құқығын (шарифатын) және ислам заңын (фикх) окитын орны болды.

Диобандиялық ағымдарының ілімдік кайнар көзі Аравиялық Мұхаммед ибн Абд аль Ваххабадан алынады. Сондықтан қазіргі ауғандық талибандардың ваххабиттермен жакындығын көруге болады. Сондықтан болар, диобакдилықтар ваххабиттерге ұқсап, ислам канонын өзгертуге және қандай да бір «модернизацияға» карсы, оған жол бермейді. Мұсылман қауымының қандай бір иерархиясы болмасын оған да карсы, керек болса мемлекеттің монархиялық және трайбализмдік басқаруға, әйелдердің әлеуметтік рөлдеріне қатаң регламациялық ережелері бар.

Талибандар Бен Ладенға Ауғанстанды «Аль-Кайда» базасына айналдыруға жәрдем берді. Бірақ 2001 жылы 11-қыркүйек айында АҚШ-тағы «жарылыстан» соң талибтердің АҚШ әскерлері Ауғанстаннан қуып шықты. Сонымен қатар жасырын қауымдар көрші мемлекеттерге -Өзбекстан, Тәжікстан және Қазақстанға тарады. Он дай қауымдарды «Таблиги Джамаат» қауымдары осы кезге дейін колдайды.

Қазақстандағы «Таблиги Джамаат» қауымы тіркелмеген, жасырын түрде өмір сүруде.

Хизб-ут-Тахир ал-Ислами (Исламдық азаматтық партия), 1953 жылы Иерусалимде ал Ихван ал-Муслимин (мұсылман бауырлары) деген діни қозғалыстан, жеке діни партия болып бөлініп шықты. Ол партияның басында амир Хизб-ут-Такрир, өзін Алланың оған жүктеген тапсырмасын (әмірін) орындаушы халиф ретінде, халифаттық мемлекет құруға күшін салуда. Хизбаның халифаттық мемлекеті қалай түсіндіріледі. Ол елдерде ұлттық айырмашылық болмайды, унитарлы, барлық азаматтары шариғатты негізгі заң есебіне үгіттейді. Үндеулер тарату жиһадтың формаларының бірі деп танылады. Үндеулерде байқалатын жиһадқа шақырулар нақтыландырылмайды. Осыған байланысты Хизб-ут-Такрир біздің елімізде үндеулерін таратуда. 2006 жылы Алматыда Хизба-ут-Такрир жасырын баспаханасынан 13000 үндеу және басқа да экстремистік әдебиеттер алынды.

Көптеген экстремистердің айтуынша, қазіргі кезде Хизб-ут-Такрир тікелей өздері террористік жағдайға бармаса да, өздерінің идеологиялық үгіт-насихаттарымен ол партия террористерді шығарушы (жасаушы) «конвейер» десек те болады.

Олардың партиясының іс-әрекеттеріне көптеген мемлекеттерде (Ресей, Иран, Пакистан, Сауд Аравиясы, Иордания, Сирия, Германия, Канада, Өзбекстан, Таджикстан, Киргизия және басқа елдерде) тыйым салынған.

Өзін тексеру сұтақтар:

Діннің қоғамдағы қызметін сипаттаңыз?

Дін әлеуметтік өзгерістердің факторы ретінде қалай түсінеміз?

Дін әлеуметтік шиленістердің факторы ретінде қалай қарастырылады?

Дін қоғамдағы тұрақтылық факторы ретінде қалай түсінеміз?(Т. Парсонс).

Әлеуметтік тәртіптегі діннің рөлі неде?

Негізгі әдебиеттер: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 13.

Қосымша әдебиеттер: 4, 8.

№13 тақырып. Қазіргі дәстүрлі емес діни сенімдер.

1. Қазіргі кездегі құпия ілімдер.

Көптеген ғасырлар бойы эзотерикалық (көгер көзге оғаш) «күдіретті» білімі құпия сақталды да, тек кейбір ерекше тұлғаларға ғана белгілі болды. Бірақ та ғылымның және философияның дамуына байланысты (XIX ғасырда) «күдіретті» ілімінің тек көленкесін ғана көретін ежелгі ойшылдарға жаңа ғылымның жетістігі жарық сәуледей бағыт берді. Теософия элементтерін, оның идеяларын брахманизм, каббала, буддизм, неоплатонизм, гностицизм діндерінен алды. **Теософия** - Құдай даналығы ретінде, Құдай туралы жоғарғы ілім есебінде және Құдайдың істеген әрекеттерінің жасырын мағынасының барлығын, оны тек сезім, сергектену арқылы ғана білуге болатындығы туралы түсінген болатын ілім дейді. «Теософиялық қоғамның» негізін салушы Е.П.Блаватскаяның есімімен байланысты. Е.П.Блаватская еңбектерінде шығыс діндерінің «құпия даналығын» ашып, оны адамзатқа ұсынды. «Күнәсі ашылған Изада» кітабында Е.П.Блаватская «нағыз теософия» бұл философиялық және діни жүйелердің ішкі құпиясының мәні деген түйін жасады.

Келесі бір құпия ілімдерге жататындар **Антропософия** (грек, адам және даналық). Бұл теософия ілімінде адам туралы, оккультті-мистикалық ілім деп қарастырады. Оның негізгі түсінігі бойынша адам күдіретті күш қуаты, білімді өзінің ақылы мен сезімі арқылы емес, ол өзінің ішкі жасырын рухани күшінің аркасында алады. Ондай жасырын күштерге адам А.Р.Штайнердің көрсеткен жүйелік тәрбие, эстетикалық білім, медитацияны

игергенде игі бола алады. Антропософияның негізін неміс оккультисі Р.Штейнер (1861-1925) бірінші дүниежүзілік соғыстың қарсаңында қалады (1913).

Астрология ілімінен Астральді культтер (грек. Жұлдыз) пайда болды. Оның ерекшелігі атүрлі магиялық іс-әрекеттер жасайды. Ондай магиялық ритуалдар барлық халықтарға тән болды. Көптеген мемлекеттерде (Вавилон, Египет, Үнді) Храмдармен бірге обсерваториялар тұрғызған. Олардың арқасында әр түрлі планеталарға Құдайдың аттарын беріп: Сим-ай, Шаман - Күн, Мардук - Юпитер, Иштар - Венера, Нергал - Марс, Набу - Меркурий және Нинурту - Сатурн деп атады. Астральдық культтің арқасында вавилондық дінде әр түрлі бал ашу, тағдырды болжау деген вавилондық (халдейстік) данышпандар шықты.

Сонымен қатар планеталық жұлдыздар культтері, жануарлар культтері де шығады. Ғарыштық процесте жұлдыздар жануарлардың атымен аталуы арқасында зодиак таңбалық аңыздар шығады. Зодиак Күннің жүрісін көрсетіп, 12 айдың басы болған жұлдыздардың ортақ аттарына әрбір белгі беріп немесе әрбір жануарлардың аттарын беріп, сол арқылы адамның туған жылының айы арқылы жануардың туған күніне атын береді де, сол арқылы сол адамның тағдырын болжауға кіріседі. Осының арқасында гороскоптық (жұлдыз жорамал) түсініктер шығады. Гороскоп (грек, -уақытқа қараймын) - жұлдыздар мен планетаның қатыстығы уағымен таблица жасалады. Сол кесте арқылы әрбір адамның туған күніне байланысты оның тағдырын жориды...

Эзотерикалық діндерге Массон ілімі де жатады. Масонство (фр. -Ерікті тасшы) - діни-философиялық және саяси ағым; XIII ғасырда Германияда шықты. Оларды көптеген зерттеушілер Тамплиерлермен, Розенкрейстермен және тағы басқа жасырын қауыммен теңестіреді.

Оның шығу себебі ертедегі Патша Соломонның храмын тұрғызуға байланыстырып көрсететін аңызбен байланыстырады. Олардың алға қойған мақсаты - барлық адамдар, нәсілге, ұлтқа, діни айырмашылыққа, мәдениет деңгейіне карамастан - ерікті, теңдік және бауырлық, шын сүйіспеншіліктің патшалығы, «жұмақ жерде болсын» - дейді. Бұндай мақсат тек өнегелі, ақыл-парасаттың дамуына байланысты, әрбір адам жан-жақты дамығанда ғана жетеді деді. Осындай мақсатқа жету жолында кедергі болатын нәрсе, ол дін және ұлттық мемлекет. Әдеттегі діндерге қарсы шыға отырып Масондар гуманистік дінді шығару керек деді, діни мораль ынтымақтық моральға ауысуы керек. Масондардың екінші мақсаты: ұлттық мемлекетті жою, осымен тығыз байланысты монархияны да, оны уақытша республикамен ауыстыруға болады. Масондардың ең соңғы идеалы - аса күшті мемлекет құру. Ол мемлекетте барлық азаматтар еркін-ді, тең және бауырмалды, олардың Құдайы - адамгершілік, дінсіз мораль, оларды реттеуші адамның ақыл-санасы.

Олардың қауымдық құрылысы: Иоанновтық (көк түсті) үш төменгі депкейден тұрады: оқушы, жолдас және мастер. Олардың мәселесі -этика. Андреевтік (қызыл) - 30 дәрежеден тұрады, өздерінің жауларына өте қатаң. Ең бір кішкентай одақтық тобы - ложа деп аталады. Оны басқарушыны - стула мастер деп атайды. Ложалардың аттарын киелі адамдардың, мифологиялық персонаждардың аттарымен, символдармен т.б. аттармен атайды. Масон ордендері конспиративті. Олар барлық континентте бар десек те болады. Олардың мүшелерінің аттарын атасак: Бен Франклин және Дж.Вашингтон, Моцарт, Гете, Робеспьер, Марат, Пушкин, Лермонтов және т.б. осы кездегі көптеген мемлекет орнында жұмыс істеген және де қазіргі кезде жұмыс істеп жүрген адамдардың аттарымен де байланысты.

Өзін тексеру сұтақтар:

Эзотерика дегеніміз не?

Мистика дегеніміз не?

Негізгі әдебиеттер: 4, 6, 9, 10, 11, 13.

Қосымша әдебиеттер: 1, 3, 8.

№11 тақырып. Секуляризация ұғымы. Ұждан бостандығы.

1. Секуляризация ұғымы. Секуляризацияның негізгі кезеңдері.

Тарихи дінтануда «адам табиғатының» ерекшеліктері негізге алынып жасалған діннің антропологиялық концепциясы батыс философиясында кеңінен танымал. Л. Фейербах дінді адам тұрмысының бейнесі ретінде түсіндірді. Ол адамды Алла жаратқан жоқ, ал адам өзінің қалауы мен қажетіне қарай өз Құдайын жасап алды деп санады.

Антропологиялық концепцияның теологиялық және идеалистік теориядан айырмашылығы - дінді адамның елестетудің, қиялылықтың салдары ретінде қарады. Француздың діни социологы Э. Дюркгейм (1859-1917) әлеуметтік концепцияның атасы деп аталды. Дюркгейм Құдайды әлеуметтік тұтастық көрініс ретінде қарап, діннің әлеуметтік табиғатын атап көрсетті. Дюркгейм дін кез-келген қоғамға қажет, ол адамдардың мәңгілік серігі деген тұжырымға келді.

Э. Дюркгейм дінді әлеуметтік өмірдің мазмұнын беретін белгілер мен рәміздер жүйесінің бар екенін басып айтады.

Діннің мәнін түсіндіретін неғұрлым маңызды концепциялар қатарына феномен ретінде оның әлеуметтік мәдени себептілігіне көп көңіл бөлетіндері. Дінді адам жатсынуының формасы деп түсіну (Л.А. Фейербах, К.Г. Маркс).

Діннің мәнін әлеуметтік-мәдени тұрғыдан түсіндірудің негізгі үлкен кемшілігі онда адамның мәні оның әлеуметтік-мәдени деңгейіне бағытталған. Бірақ адамның мәні көпдеңгейлі. Осы көпдеңгейлікті ескерудің формасы ретінде бүгінгі күні діннің мәнін түсіндірудің терең - психологиялық пайымдауы болып табылады.

У. Джеймстің концепцияларын ресейлік ғалым Е.А. Торчинов негізге ала отырып өзінше жаңа бір тұрғыдан діннің бір қырын ашуға тырысты. Оның тұжырымдары қазақстан территориясына аз жеткен, яғни танымал емес. Сондықтан да біз Е.А. Торчиновтың негізгі идеяларын басшылыққа ала отырып, қарастыруды жөн көрдік. Ол өзінің монографиясында: «Бұл кітапта дінтанудың жекелеген мәселелері емес, сыни сараптамалар арқылы тұжырымдалған ең негізгі танымдық зерттеудің әдіснамасымен қатар, фундаменталды принциптері қарастырылған».

Әлеуметтанушылық көзқарасының да маңызды екендігін мойындай отырып, Е.А. Торчинов оның шекараларын да белгілейді. «Әлеуметтік тұрғыдан зерттеудің маңыздылығы шүбәсіз, - дейді. Соның арқасында әр түрлі қоғам мен тарихи дәуірлердегі діни сенімдер мен діни институттардың функциясы анытады. Сонымен қатар, көптеген ғибадат, салт-жоралғылардың әлеуметтік мәні айқындалды. Дін тарихының әр түрлі кезеңдеріндегі (соның ішінде нақтылы конфессиялар шеңберінде) дамуының әлеуметтік детерминациясын түсінудің сондай-ақ қандай да болмасын әлеуметтік және мәдени-әлеуметтік үрдістерге діни факторларының әсерлерін зерттеуде белгілі жетістіктерге жетті...». Бұл көзқарас барған сайын өзінің имманентті шекарасын айқындай бастады. Әлеуметтік немесе мәдени-әлеуметтік, мәдени-тарихи көзқарас ерекше феномен ретінде діннің мәніне ене алмады.

Б. Малиновский әлеуметтік тұтастықтың ішіндегі бөліктің (элементтің) қызметін табуға басты назар аударуды және әрбір әрекет пен институт үшін қызмет немесе қызметтер бар екенін және қоғамдарда қызметсіз элементтер болмайтынын көрсететін әмбебап функционалдылық қағидатын анықтады.

Т. Парсонс бәрінен бұрын қоғам интеграциясын қамтамасыз ететін құрылымдар мен процестерге қызығушылық танытады, ол әлеуметтік тіртіпті сақтап тұру механизмін, әлеуметтік әрекеттің институционалдық қырын талдайды. Ол белгілі бір тұтастық ретіндегі әлеуметтік жүйе келесі міндеттерді шешеді: сыртқы жағдайларға бейімделі, мақсаттарға жету, интеграциялар, құрылымдарды қайта құру және шиленістерді босаңсу.

Сәйкес жүйелер белгілі бір қызметтерді атқаруға маманданады: бейімделу қызметін экономика, мақсатқа жету қызметін саясат, интеграция қызметін құқықтық институттар мен әдеттер, құрылымдарды қайта құру қызметін нанымдар, мораль, әлеуметтану атқарады. Жүйенің тұрақтылығы жүйе бөліктерінің қызметінің нәтижелеріне байланысты, ал жүйенің әрбір бөлігі оның басқа бөліктерінің қызметінің нәтижесін өзінде сезінеді.

Конфессионалды діндер деп шіркеудің діни жоралары мен жарғысын (жауап беретін) қанағаттандыратын ойлау образы мен көзқарасты айтатын болса, ал конфессиядан тыс синкреттік діндер деп, керісінше, белгілі бір діни ағымдардың ортодоксиялық шіркеу догмаларына және белгілі бір жарғысына бағынбайтын әр түрлі діни ағымдарды айтамыз. Мұндай ағымдарға мистикалық, оккультивтік, спиритуалистік және басқа осыларға ұқсас түрлерді айтады. Олардың барлығының ортақ ерекшелігі: әр түрлі діни ағымдардың элементтерінің синтезі және ғылымға немесе жай қарапайым көзқарастарға бейімделген қауымдық ағымдар. Олардың көптеген түрлері оккульттік мистикалық философиясы мен синкретикалық діни көзқарастан тұрады.

Мистицизм (гр.-күпия) - дүниедегі діни-идеалистік көзқарас болғандықтан, табиғаттан тыс күштерге деген сеніммен құрастырылады. Мистицизм - діни қауымдардың күпия жораларының міндетті де маңызды элементі түріндей көрінісі. Мистицизмнің тамыры ерте дәуірдегі магия, астрология, мантикидан шығады. Мистика қандай бір дін болмасын оның негізгі атрибутиві және де идеалистік философияларға да (әсіресе неотомизмге, персонализмге және экзистенциализмнің кейбір формаларына) тән. Мысалы, мистік -философтар белгісіз бір мистикалық интуицияны, «рухани тәжірибені» танымның ең жоғарғы формасы деп есептеді: онда субъект пен объектіге бөлу жойылады және дүниенің алғашқы рухани негізі жаратушының «шындығы» ашылады. Сонымен, мистиканың көлемі мынандай түсінік (түрлік) элементтерден тұрады: 1) табиғат пен қоғамда құдіретті күштердің барына: адам тағдырына, әр түрлі оқиғалардың күні бұрын болжауға болатындығына сену; 2) діни-философиялық ілім-теософия («Құдайды тану»), антропософия («адамтану»); 3) Шығыс ғибадаттары (табынушылық) - буддизм, брахманизм, йога, доосизм, дзен, суфизм, иудаизм (каббала и хасийизм); 4) жабайы діндердің сенімділігінің осы кездегі түрлері: рух, спиритизм, оккультизм; 5) тұрмыстық магия формасы - бал ашу, рымшылдық. Осылардың кейбіреулеріне қысқа тоқталайық.

Секуляризация (лат. *saecularis* – діни емес, кәдімгі өмір тіршілігі, зайырлы) бастапқыда діни ұйымдардың жеке меншігінің, яғни шіркеулік жерлердің және мүліктердің мемлекет тарапына өту процесін білдіретін ұғым ретінде пайдаланып келді. Осы аталған мағынасында секуляризация көне уақыттан бастап орын алған болатын, өйткені дін иелері мен діни ұйымдардың шектен тыс пайда тауып, баюы көптеген зайырлы билік иелеріне жағымсыз болып көрінетін. Мысалы, Көне Мысырда аменхотеп ІҮ перғауан (фараон) тұсында осындай процестер орын алған. ХІЗ ғасырдың соңынан бастап батыс әлеуметтануында секуляризация жалпы қоғамның діни және шіркеулік институттардың құрсануынан босануы деп түсіндіріледі. Яғни секуляризация – діни институттардың әлеуметтік функцияларын шектеу, шіркеудің мемлекеттен шеттетілуі, білім беру жүйесін шіркеуден ажырату, ақыр соңда осы шаралардың нәтижесінде діни көзқарастарды қоғмдық санадан ығыстырып, оның орнын ғылыми дүниетаныммен толықтыру. Секуляризацияның мағыналық синонимі - десакрализация (сөзбе-сөз аударсақ, қасиеттен айыру, қасиетсіздендіру).

Секуляризация процесінде, феодализмнен капитализмге көшу сатысында рухани мәдениеттің әртүрлі салалары: философия, өнер, мораль, ғылым-біртіндеп діни санкциялаудан құтыла бастады. Шығу тегі бойынша орыс американа социологы П.А. Сорокиннің Батыс Еуропадағы секуляризация процестері туралы мәліметтерін келтірейік. Егер Орта ғасырларда идеалистік философия философиялық жүйелердің 100 пайызын құраса, ХХ ғасырда (1900-1920) оның үлесі 40,9 пайызға дейін түсті. Эмпиризм, материализм, критицизм және агностицизмнің дамуы мен таралуы жүріп жатты. Ал бұл П.А. Сорокиннің пікірі бойынша, философия секуляризациясының көрсеткіші болды.

Секуляризацияланған қоғам жайында «трансценденцияны қайтаң ашу» қажет және оны бәрінен бұрын адам өмірінің кездейсоқтықты жеңетін тәртіп пен тұрақтылық қамтамасыз етілетін салаларынан іздеу керек. Трансценденция әрекетін безендеу үшін П. Бергер келесі суретті ұсынады. Нәрсете түнде оянып кетеді, ол бағдарсыз қалғандықтан, жылайды, шешесін шақырады; шешесі келіп баласын «бәрі де орынында» деп жұбатады.

Бұл күнделікті қайталанатын, әдеттегі қарапайым жағдай, оны түсіндіру діниөлшемді қажет етпейді. «Бірақ дәл соның мұндай әдеттегі қарапайым болып табылатыны, - дейді П. Бергер, - тіпті әдеттегідей емес, «шешесі баласын алдап тұрған жоқ па? деген сұрақ, яғни тікелей діни өлшемге енгізетін сұрақ тудырады.

Діни сенім бостандығы - адамның негізгі және ажырамас құқықтарының бірі. Біздің қоғамымыз ұзақ жылдардан кейін осы түсінікке келді. Қазақстан Республикасы Конституциясының “Адам және азамат” деп аталатын екінші бөлімінің 19-бабының бірінші тармағы және 22-бабының бірінші және екінші тармақтары Қазақстанның әрбір азаматы діни бостандыққа құқылы екендігін заң түрінде бекітеді.

Сонымен қатар, әрбір адам басқа дінді ұстанған адамға да, құдайға сенбейтін адамға да түсіністікпен, шыдамдылықпен қарауы тиіс. Сонда ғана адамдардың арасында достық, сыйластық, ынтымақтастық қалыптасып, қоғамдағы тұрақтылық сақталады.

Оккультизм (лат. -жасырын, кастерлі) - дүниеде аса күдіретті, ғылыми зерттеуге келмейтін ғажайыптар мен күштердің бар екенін мойындайтын және солармен өзара іс-қимылдың ерекше «тәжірибелік» әдістерін жасайтын ілімді (магия, спиритизм) білдіретін (термин) ұғым. Оккульттік түсініктің де тамыры ерте дәуір заманынан келе жатқан рухани күдіретті күшке сену. Оның тікелей тамыры магия десек те болады. Оккультизм барлық ғылымды экзотериялық (көрер көзге оғаш) табиғат пен әлемнің сыртқы формасын зерттеу мен экзотериялық құбылыстың ішкі, терең жасырын негізін зерттеуші, ондай зерттеу тек «дарынды» адамдардың қолынан келеді, оларға әлемнің «ұлы жасырын сыры» ашылады.

Агрила Неттесхеймскийдің «Жасырын сыр философиясы туралы» шығармасында (1533) оккульттік түсініктер егжей-тегжей баяндалған, осының аркасында бұл «термин» кеңінен қолданылатын болды.

Ерте дәуірден келе жатқан мистикалық діннің бір бөлігі болып осы заманға жеткен діни ілімдер спиритизм және спиритуализм деп айтамыз.

Спионитизм(лат. -рух) - өлген адамдардың жаны, олар о дүниеге кетіп дербес өмір сүреді. Олар қажетті уақытта тірі адамдардың өміріне келіп өздерінің әсерлерін тигізіп отырады. Олармен қатынас жасайтын адамдар, олармен ортақ тіл табысып (медиумдар) қатынаса алады. Ондай қатынасты «шақыруды» «спиритистік сеанс» деп атайтындықтан спиритизм ұғымы шығады. Рухпен қатынарудың әдеттегі формалары: санасыз, тек дағды бойынша сөз сөйлеу (автоматическая речь), дағдылы жазу, құрамсыз сөздер айту; спиртер рухтары көзге көрінетін етіп осы дүниеге келтіру), әр түрлі заттарды қозғалту (апорт), ойын аспаптарының өзінен өзі ойнауы және т.б.

Спиритуализм (лат. -рух) - идеалистік философиялық ағым ретінде қарастыруға болады. Себебі рух барлық реалды өмірдің негізі ретінде қарастырылады: шындық, болмыс (абсолют) рухани заттар сол рухани дүниенің көрінісі. Реалды заттар — идеялдық жалпының көлеңкесі (Платон), әлем - абсолютті рухтық көрінісі (Гегель) және т.с.с. Екінші тұрғыдан айтсақ, спиритуализм - дүниенің алғаш негізінің (термин) ұғым руханилығы туралы идеалистік ілім. Материалдық дүние — Құдай және оның қабілеттерінің көрініс тәсілі, ал екіншілері үшін ол - адам санасының иллюзиясы.

Эзотериялық (гр. -сыртқы) - мистикалық ілімді айтады. Эзотерикалық ілім тек белгілі адамдарға ғана арналған, «мамандарға» ғана түсінікті жартылай жасырын діндерді айтады. Көптеген ғасырлар бойы эзотерикалық білім күдіретті түрде, құпия сақталып, кейбір ерекше тұлғаларға ғана белгілі болды. Жасырын ілімге - еврей - каббала, ерте ғасырдағы грек - мистерия мектептері, гностикалық алхимиктер т.б. ілімдер жатады. Қазіргі кезде жасырын ілімдерге масондар, теософия және антропософия Агни Йога ілімдері жатады.

Теософия негізі – космос, эволюция рухы және жоғары даналық ілімнің барлығы. «Ғылыми» тәсілдермен күдіретті даналықты тануға, оны жеке адамның қолына жеткізуге және ең ақырында өлімнен кейін адамды «жұмақтай шаттыққа» бөлеуге талаптанады. Бұған «жасырын күштерді», жеке бастық рухани-күдіретті өзегін айқындау арқылы тек құпиялы білімдерге (эзотериялық ілімдерге) ие болған теософияның «ұсталары» ғана жете

алады. Қысқаша айтқанда, эклектикалық тұрғыдан түрлі Шығыс және Батыс діндері мен идеалистік жүйелерін (негізінде буддалық, индуистік және үнділік діни-философиялық ойдың басқа да бағыттарын) өз бойына сіңірген теософия дүние және адам туралы ғылымға қарсы мистикалық-қияли түсініктердің жиынтығы болып табылады.

Антропософия (лат. -рух, жан) адамдардың, жануарлардың өміріне, заттар мен қоршаған дүниенің құбылыстарына ықпал етеді-міс, әруақтарға және рухтарға сену. Антропософия — мистикалық ілім, оның негізделетіні әрбір адамда жасырын, қолданбаған күш бар, ол күш қолдана білсе, ол табиғаттың күдіретті күштерін ашып, игере алады, оған мысал, «адамзаттың оқытушылары» - Будда, Заратустра, Платон, Христос, олар адамзаттың ең жоғарғы рухани күшіне ие болғандар.

Агни Йога немесе тірі этика - философия-этикалық ілім. Бұл ілім синкретикалық діни-философиялық ағымнан шығып тарады. Агни деп космостық (ғарыштық) энергияны адамның ішкі дүниесін өзгертіп, оның психикасын жоғары деңгейге көтеру. Ондай дәрежеде адам ең жоғарғы ғарыштық болмысқа ие болады. Ғарыштық энергияны бойына таратқан адам - Агни Йогаға немесе ғарыштық Отанның Иогасына жетеді. Осының арқасында «Тірі этикалық» түсінік шығады. Тірі этикалық ілімді құрастырғандар Е.И.Рерих (Шапошников) (1879-1955) және оның әйелі Н.К.Рериха (1874-1947). Тірі этика, діни философияның синтезі: ғылым, дін, Батыс және Шығыс мәдениетінің қоспасы.

Өзін тексеру сұрақтары:

Секуляризация дегеніміз не?

Секуляризация теориялары (П. Бергер, Т. О Ди, Т. Парсонс, Р. Белл).

Секуляризация процесінің негізгі кезеңдерін атаңыз.

Қазіргі қоғамдағы секуляризация процесінің көріністері және салдары қандай?

Христиан діні тарихындағы секуляризация процесін сипаттаңыз?

Ислам әлеміндегі секуляризация процесін сипаттаңыз?

Еркін ойшылық әлеуметтік-тарихи құбылыс ретінде қалай түсінесіз?

Еркін ойшылық ұғымының мәнін ашып көрсетіңіз?

Еркін ойшылық түрлері қандай?

Ар-ождан бостандығы және дін еркіндігін қалай түсінесіз?

Негізгі әдебиеттер: 2, 4, 5, 10, 11, 13.

Қосымша әдебиеттер: 1, 2, 3, 8.

№15 тақырып. Қазақстанда діннің жағдайы. Діннің сұрақтарына арналған Қазақстан Республикасының заңдары.

1. Қазақстанда діннің дамуының тарихы және қазіргі жағдайы.

2. Қазақстан Республикасының ата заңында ұждан бостандығы және дін туралы.

Ислам мен оның өкімет билігі құрылымдарымен ара қатынасын байыптау Қазақстандағы дін мен азаматтық қоғам мәселесін қарастырғанда қажет болады. Қазақстан Республикасының ата заңы — Конституциясы бойынша дін мемлекеттен алшақ бөлінген, ол дегеніміз жоғарыда аталғандардың әрқайсысы өз алдына өзінің қызметтерін атқарады әрі бір-біріне кедергі етпейді деген сөз. Біздің республикамыздың азаматтарының қандай дінді ұстанам деуі, яғни, ар-ождан еріктілігі Қазақстан Республикасының Конституциясына, Азаматтық Кодексіне, «Қазақстан Республикасының діни бірлестіктер және дін тұту еркіндігі туралы» Заңдарына негізделеді.

Қазақстан Республикасында заң жүзінде бекітілген шіркеумешіттің мемлекеттен бөлінуі діннің мемлекетке ешбір етер ықпалы жоқ дегенді білдірмесе керек. Қандай да болмасын мемлекет азаматтардан тұрады, ал олардың өзіндік наным-сенімдері, соның ішінде діни наным-сенімдері бар болатын болса, онда мемлекет те өзін толығымен діннің ықдалынан тысқарымыш деп сезіне алмайды. Діни факторды ескермей маңызды әлеуметтік процестерді қарастыру және олардың мәселелі тұстарын шешу мүмкін емес екендігін бүгінде елдің бәрі мойындайды. Дін елдің бәріне, көпшілікке түсінікті түрде

адамзат тарихының мәні мен ерекшелігі туралы сұрақ қояды, адамшылық идеясын алға тартады, адамгершілікті тұлға, ар-ождан, ұят туралы көзқарастарды қалыптастырады. Ол тек адамның сыртқы қылығы мен іс-әрекетін ғана реттеп, бағыттап қоймайды, сонымен қатар ішкі дүниесін жасайды, адамның Мейірімділік, Махаббат және Шындыққа деген сенімі мен үмітін қалыптастырады. Қазіргі таңда әлемде бар діндердің қайсысымен болсын әлсіз байланысқан адам бүгінгі таңда әбіржу үстінде — ол не өзінің заң беруші ақыл-ойына, не ұлы пайғамбарлар мен адамзаттың ұлы ұстаздарына сенуі керек. Біздің замандас жоғарыда аталғандардың қайсысын таңдап алғанына қарамастан діни қажеттіліктің өзектілігі азаймайды, кемімейді. Діни қажеттіліктер әсіресе қоғамдық қарым-қатынастардың күрт өзгеріске ұшыраған, түбегейлі жаңашыл бағыт ұстанған қиын-қыстау өтпелі кезеңдерінде өте маңызды болары сөзсіз, өйткені дәл сондай шақтарда жеке тұлғаның өзінің болашағына деген үміті жоғалып, өзіне деген сенімінің азаятындығы белгілі. Сондықтан болар, КСРО-ның ысырауы, яғни алғы шептегі қоғамдық мұрат — «коммунистік бақытты болашақтың» жүзеге аспай қалуының нәтижесінде адамдардың көпшілігі әр түрлі діни конфессияларға, бірлестіктерге бет бұрды.

Қазірде Батыста болсын, Шығыстың көптеген зайырлы мемлекеттерінде болсын, солардың арасында бізде де дін азаматтық қоғамның біріктіруші-бақылаушы механизмі ретінде қарастырылады. Азаматтық қоғамдағы діннің негізгі қызметі оның мәдени-әлеуметтік жүйенің бірлігін сақтап қалушы күш болып табылатындығында. Көптеген діни бірлестіктер өздерінің діни насихатын шаруашылық қызметімен қоса ала жүреді, нәтижесінде республика территориясында кіші жекеменшік ұжымдар мен фирмалар пайда болып, экономиканың дамуына және жаңа жұмыс орындарының пайда болуына әсерін тигізеді. Шіркеулер мен мешіттер қаражаттан тапшылық көретін кемтарларға, кәрі-кұртандарға, жалғыздікшілерге және т.е.с. қайырымдылық көрсетуді де ұмытпайды. Діни ұйымдардың бүкіл қаржы-қайрат, іс-әрекеттері бейбітшілік, төзімділік және сүйіспеншілік мұраттарын өмірге енгізу үшін бағышталған.

Бәрімізге белгілі бір жай - зорлық-зомбылықтың алдын алу, болдырмау басталып кеткен, орын алған зорлық-зомбылықты тоқтатудан гөрі әлдеқайда оңайға соғады. Себебі зорлық-зомбылық көзі адамның жаратылыс табиғатымен, инстинктерімен байланысты болғандықтан ол көбінде иррационалдық, соқырсезімділікке жақын түр. Зорлық-зомбылық «жұққыш», оған көп еліктегіш келеді. Басталып кеткен зомбылық өзінің неден туындағанын, шынайы себебін ұмыт қалдырып, мүлдем басқа себептерді өзінің қайнар көзі деп табады. Зорлыққа зорлықты қарсы қойып нәтижеге жетем деу сорақылық, сондықтан да «саналы, ақыл-ойы бүтін адам, зорлық көрсе бүкіл болмысымен жиіркеніп, тыжырынар» (Е.Н. Трубецкой). Әлемдегі бар ленде мүмкіншілігі мен бүкіл негіздеуге қажыр-қайратын «күш көрсетпеу» принципін салу керек. Оған басты себеп — «күш көрсетпеу» принципінің адамдардың бірлесе тіршілік етуі үшін пайдалы екендігінде. Әлеуметтік өмір түгелдей дерлік қарым-қатынас, байланыстан тұратын болғандықтан ол қашанда бірлік, татулық, ұйымшылдықты жоғары бағалайды. Әрбір жеке тұлғаның тағдыры басқаны және де қауымды шет қалдырмауы керек.

«Дін арқылы бүкіл әлемге нұр шапағатын шашып тұрған бірлесу және келісім, азаматтық бейбіт өмір сүру мағынада өзінің шыңына діни бірлестіктерде қол жеткізеді». Өзін өзі реттеуші қоғамда, яғни азаматтық қоғамда адам тікелей өзімен және басқалармен тұрақты келісімде өмір сүруі және бүкіл қоғаммен әмбебапты конвенцияға жетуі қажет. Осы тұста адамға көмекке дін келеді. Э. Дюркгейм дінді ұжымдық бейсаналық, индивид пен қоғам, әлеуметтік топтар мен тұлғалардың арасында байланыс орнататын және қоғамды біріктіретін түсініктердің жиынтығы деп қарастырады. Осы сипатта қарастырғанда, дін белгілі бір дәрежеде қоғам мүшелерінің көпшілігі қолдайтын және осы арқылы оның тұтастығын сақтайтын институционалдырылған нормалардың, сенімдердің және құндылықтардың жүйесі болып табылады. Дін жеке тұлғаның әлеуметтік жағдайларға үйлесімді және тиімді бейімделуге бағытталған бағдарлары мен іс-әрекеттік стереотиптерінен тұрады. Мысалы, христиандық құндылықтар (жақынға деген махаббат,

рухани қасиетінің маңызы, пайғамбар уағыздарын орындау, жанды құтқару жылытағы басқалары) мен исламдық қағидалар (нәсіпқұмарлықты тежеу арқылы құдайға жақындау, қауым мүшелерінің ынтымақтастығының маңызы, мұсылмандық бес парызды өтеу, т.т.) қоғамның рухани деңгейін көтеруге бағытталып, ізгілікке шақырады.

Дүниежүзілік діндер таза этникалық құндылықтар аумағынан шығуға мүмкіндік беретін іс-әрекеттер императивтерін қалыптастырады.

Конфессионалдық бірлік деңгейінде тұлғааралық және топаралық қатынастарда қақтығыстар мен ауытқушылықты кемітетін принциптер негізделді. Әлеуметтік тұрақтылық мәдени бөліктердің бірін-бірі қолдап отырғандығын талап етеді. Дін мәдениеттің ажырамас бөлігі ретінде орнықты құндылықтарды нығайтып, статус-квонны сақтауға мүмкіндік береді. Сондықтан дін қазіргі адам үшін де тартымды болып табылады. Өйткені, од, бұқараландырылған, өткен құндылықтарын жоғалта бастаған, постиндустриалдық өркениеттің шамадан тыс ағынымен қамтылған, маргинал тұлғаға жатады. Болмыстың тым жылдам ырғағына ілесе алмаған адам үшін ол батып бара жатқанда қармап қалатын қамыс сияқты және дін арқылы ол уақыттың үзілген сәттерін қалпына келтіргісі келеді. Ал айда дін, әзірге, «біз және біз емес» оппозициясынан жоғары тұра алмайды, айырылған әлем әлі толық қосылған жоқ, әр түрлі конфессиялар өзара келісімге келе алмай тұр. Басқа жағынан алғанда, барған сайын тереңдеп келе жатқан модернизация мен әмбебаптану этномәдени және діни құндылықтардың бірегейленуі мен стандарттануына әкеліп соғады, осы арқылы діни топтардың мүшелеріне тигізетін әсері мен маңызын азайта түседі қазірге. Әмбебапты, жалпы, біріккен дін құру керек екендігі туралы пікірлер де пайда бола бастады. Діннің өзі де эволюциялық өзгерістерге ұшырап, азаматтық қоғамдағы тұлғааралық қатынастарды реттеу тетіктеріне жаңаша әсер еткісі келеді. Оның негізі де бар. Өйткені құндылықтық нормалар адамдық қылықтардың сыртқы көріністерін ретке келтіріп, дін көмекке келетін адам үміттеріне, қайғысы мен тәубеге келуіне араласа алмайды.

Бұл күндері бұрынғы дәстүрлі діндермен қатар мәдениәлеуметтік өмір ерекшеліктерін білдіретін жаңа, модернделген діни конфессиялар мен қозғалыстар қалыптасып келеді. Бұрынғылары да, жаңалары да әлеуметтің жаңа талаптарына бейімделіп, өз қолдаушыларын табуға ұмтылады. Діни қозғалыстардың мазмұны да өзгеріп кетті. Оған мысал ретінде діни ұйымдардың бейбітшілікті және адам құқықтарын қорғауға бағытталған, әрекеттерін, қайырымдылық акцияларын (айталық, Тереза Ананың), білім беруге арналған діни жаңа ұжымдардың қалыптасуын (мысалы, ислам университеттері), адасқан жандарды құтқару арнасындағы қызметтерді (түрмелер мен колониялардағы діни уағызшылар), қатыгездікке қарсы әрекеттерді (әскердегі дін өкілдері) атап өтуге болады. Адамдық қатынастарды мәдени-әлеуметтік реттеудің маңызды тетігі болып табылатын дін өз қызметінде өмір мен өлімнің түбегейлі, болмыстық, экзистенциалдық мынадай мәселелерін қояды және өзінше шешім ұсынады: тіршіліктің мәні мен мағынасы, оның шектері, нәсіпқұмарлық және тәубеге келу, өлімнің мағынасы, қорқыныш және үміт т.т. Адам өмірінің тәндік шектілігінен туындайтын тұңілу, қайғы және болмыстық мағынасыздықты жеңуге ұмтылған дін, адамдық ізденісті рухани жетілуге, адамда адамгершілікті сақтап қалуға, күнделіктен қасиеттіні көруге шақырады.

Азаматтық қоғамдағы діни құндылық бағдарларының жарасымды жақтарын айта отырып, сонымен бірге дінді, адамзат тіршілігінің барлық мәселелерін шешетін, абсолютті, әмбебапты тетік дегеннің де қисыны жоқ. Еркін қоғамда өмір сүру құқығына тек діни сенім ғана емес, оған қоса діни қағидаларға күмәндану, секуляризм және, тіпті атеизм де.

Постиндустриалдық қоғамдағы дінге де қатынасты қазіргі постмодернизм өзінше құрастырады. Постмодернистік дискурс бойынша, дінді идеологиялық қатардағы құбылыс ретінде алмау керек. Кез келген идеология жақсылыққажатпайды, өйткені ол адамдарға сырттан күшпен танылады. Әсіресе, ғылымға ұқсатылып қалыптасқан идеология

мәдениетке жағымсыз болып шығады, себебі идеологтар өз құрылымдарында «адам жанын» белгілі бір саяси мақсаттарға пайдалану үшін ұрлап алады. Постмодернизм жеке адамдардың дауыстарын естуге мүмкіндік беретін «мәдени терапияны» ұсынғысы келеді. Дін туралы пайымдағанда, ғалым сыртта тұрып, адамдарға дінді немесе ғалымның өзін сынауға мүмкіндік беруі керек. Діни идеялар бұл жерде, әсіре рационалдандырылған адами рухани дүниемен риза болмаудан өз әрекеттеріне негіз таба алады делінеді. Дін осы сипатта «қасиетті мәтін», «құтқарушы шеңбер» қызметін атқаратын, адамдарға түсінікті әрі қарапайым құралдарды жеке тұлғалық болмыстың тым тар шектерінен шығу үшін пайымдалануға мүмкіндік береді.

Дәстүрлі шығыстық (Таяу Шығыс, ислам, конфуцийшілдік, буддалық т.т.) мәдениеттер діни - әдептік критерийлерді алға жетілдіріп, батыстық рационалдық проективизм мен экспериментаторлықты күмәнға алып, ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрді сақтауға шақырады. Өткен бітімдерді либералдық сынауға шектеу қоятын бұл ұстанымда тарихқа ізеттілікпен қарау тұғырнамасы қолданылады, заман талаптарына сай жауап беру, өзгелердің дайын рецептерін сол күйінде қабылдай бермей, өз мәдениетінің ішкі, әлі ашылмаған потенциалын жаңа шындыққа сай қолдану қажеттігі айтылады. Сонымен, даму және инновациялар бұл ұстанымда бекерге шығарылмайды, бірақ олар бұрынғы консервативті және қорғаушы бастауларға ұяланады.

Алайда, қазіргі күні дін мен мәдениеттің дәстүрлі формалары түбегейлі өзгерістерге бәрібір ұшырап отырады. Бүкіл әлемде біртіндеп, бірақ тоқтаусыз жүретін секуляризация процесі қамтиды, ол азаматтық және қасиетті салаларды адамның рухани өмірінде бір-бірін бөліп алып, сакральды-қасиетті ұғымдардың экономика және саясат аймақтарына араласпауын қалайды. Дін өркениетарлық қатынастарды (С. Хантингтон) реттеуде маңызды рөл атқарғанымен, өзінің жалпы көрінісінде адамның жеке тылсымдық өміріне қарай көбірек ығысады. Әрине, С. Хантингтон болжаған діни-конфессиялық қайшылықтардан туындайтын суперөркениеттер қақтығысының болу мүмкіндігін абсолютті түрде бекерге шығара алмаймыз. Алайда, әлем дамуының әмбебапты тенденциялары әлем мәдениетіндегі тұтастану процесінің тереңдеп бара жатқанын көрсетеді. Әлем барған сайын ашық, бірегей, толерантты болып келеді.

Мамандар, белгілі бір мәдени тұтастылықтың ажырамас бөлігі болып табылатын «халықтық діндерді» (диффузиялық діндер) және тікелей бір этномәдениетпен шектелмеген әмбебапты конфессияларды бір-бірінен айырады. Халықтық діндер, әдетте, нақтылы мемлекеттік биліктің қасиетті негізі болуға ұмтылады. Осындай діндер көмегімен харизматикалық басшылар өз билігін нығайтқысы келеді. Алайда, осындай тұтастану көптеген жағдайларда мемлекет азаматтарының жеке құқықтарын шектеуге бағытталуы мүмкін. Әмбебапты діндер де (христиандық, ислам, буддизм) саяси биліктің легитимациясын қолдануға ұмтылып, жалпы саяси-әлеуметтік жағдайға бейімделе әрекет етуге тырысады. Олар нақтылы қоғамның басты құндылықтарын негіздеу қызметін атқарады.

Дін, әрбір жеке тұлғаның өзіндік ісі деп жарияланған азаматтық қоғамда да тұлғалардың саяси-әлеуметтік өміріне тигізетін ықпалын жоғалтқысы келмейді, тіпті, бір діннің өзі әр түрлі саяси бағыттарға қолдау бере алады, себебі діни ағым өзімен-өзі емес, керісінше, белгілі бір зайырлы идеология немесе ұстанымдармен қосылып, адамдардың саяси бағдарларының құндылықтар жүйесін құрастырады.

Дін қызметі қазіргі күні де толастар емес. Миллиондаған мұсылмандар Меккеге қажылыққа ағылады, Рим папасының уағыздары жүздеген мыңдар тобының аудиториясын жинайды, буддалық мейрам халық ағынын әкеледі. Тек әмбебапты діндер ғана нығайып келе жатқан жоқ. Дәстүрлі емес секталарға модаль сұраныс қалыптасып, магия мен астрология, шығыстық медитация техникалары қаулап өсіп келеді.

Осының барлығын зерделеу және мәдени әрекетте орынды қолдану қажет. Азаматтық қоғамдағы діни институттардың қызметі тек теориялық қызығушылық

тудырмай отыр. Бұл, әсіресе, өзінің геосаяси және тарихи жағдайларымен ерекшеленетін Қазақстан үшін маңызды. Біздің еліміз үш өркениеттің (исламдық, православиялық, конфуцийлік) тоғысқан жерінде тұр және жоғарыда аталып өткен С. Хантингтон концепциясы бойынша, қақтығыстар шығуы мүмкін жолайырық болып табылады. Бірақ, басқа жағынан алғанда, Қазақстан территориясында ғасырлар бойы әр түрлі этностар, діндер, мәдениеттер бейбіт, келісімді өмір сүріп келген. Қазіргі кезде «Қазақстанда 1300-дей діни бірлестіктер, 30 конфессиялар әрекет етеді. Алматының бір өзінде 100 діни ұйымдар бар: 18 мұсылмандық, 4 православиялық, 2 католиктік, 7 баптистік қауым, 2 лютерандық қауым, 10 Иегова куәгерлерінің жиналысы, 20 протестанттық және [[пресвитер]пресвитерлік, Бахайя қоғамы (синтетикалық сана), 2 ескіобрядтық қауым, 4 пятидесятниктердің қауымы, Кришна санасының қоғамы, Вайшнавов діни қоғамы, 8 мәдени-ағартушы және қайырымдылық миссиялары, иудейлік қоғамдар, адвентистердің Жетінші күні қоғамы, армян шіркеуі, 4 харизматикалық бағыт, 2 буддалық қауым, 1 сатанистер қоғамы»^[4]. Қазақстан халқының күрделі конфессиялық құрылымы елде этнократиялық және исламдық мемлекетті құру идеяларының терістігін көрсетеді. Бір дін құндылықтарын әсірелеу біздің еліміздің жағдайында қоғамдағы жікшілдікке әкелуі мүмкін. Сондықтан Қазақстанда жарияланған демократиялық мемлекет пен азаматтық қоғам құру бағдары дінаралық сұхбат пен келісімді қажет етеді.

Батыс пен Шығыстың қосарлы ықпал аймағында орналасқан Қазақстан үшін мәдениеттер мен діндер сұхбаты идеясының берері мол. Сұхбат ықпалы аймағында орналасқан Қазақстанның елі үшін сұхбаттылық, адамдар арасындағы сыйластық өмір салты болып кеткен. Олар үшін құқықтық та, қара күш те адамдар бірлестігінің негізі бола алмайды. Олардан биік тұрған құндылықтар - сұхбатты қалыптастырушы сүйіспеншілік, төзімділік, мәміле-келісім болып табылады.

Аталған құндылықтар кереғарлықты болдырмай, әлемде бейбітшілікті қалыптастыру үшін барын салады. Сондықтан болар әлемі діндердің барлығы дерлік жаңағы құндылықтардың өмірде терең тамыр алуы үшін қолдан келгенін аямайды. Әлем бұдан былайғы жерде діндер, мәдениеттердің ортақ тоғысу нүктесін айқындамай, олардың сұхбаттық болмысына тәнті болмай жалпыадамзаттық құндылықтарды дұрыс түсінуі әлде қалай.

Өзін тексеру сұрақтар:

Қазіргі қоғамдағы діннің эволюциясын түсіндіріңіз?.

Қазіргі кезеңдегі діндердің өзіндік ерекшеліктерін сипаттаңыз?.

Ғылыми-техникалық революция жағдайындағы діннің мәнін түсіндіріңіз?.

Дін және келешек арасындағы байланысты көрсетіңіз?.

Негізгі әдебиеттер: 2, 4, 5, 10, 11, 13.

Қосымша әдебиеттер: 1, 2, 3, 8.